

15.12.41

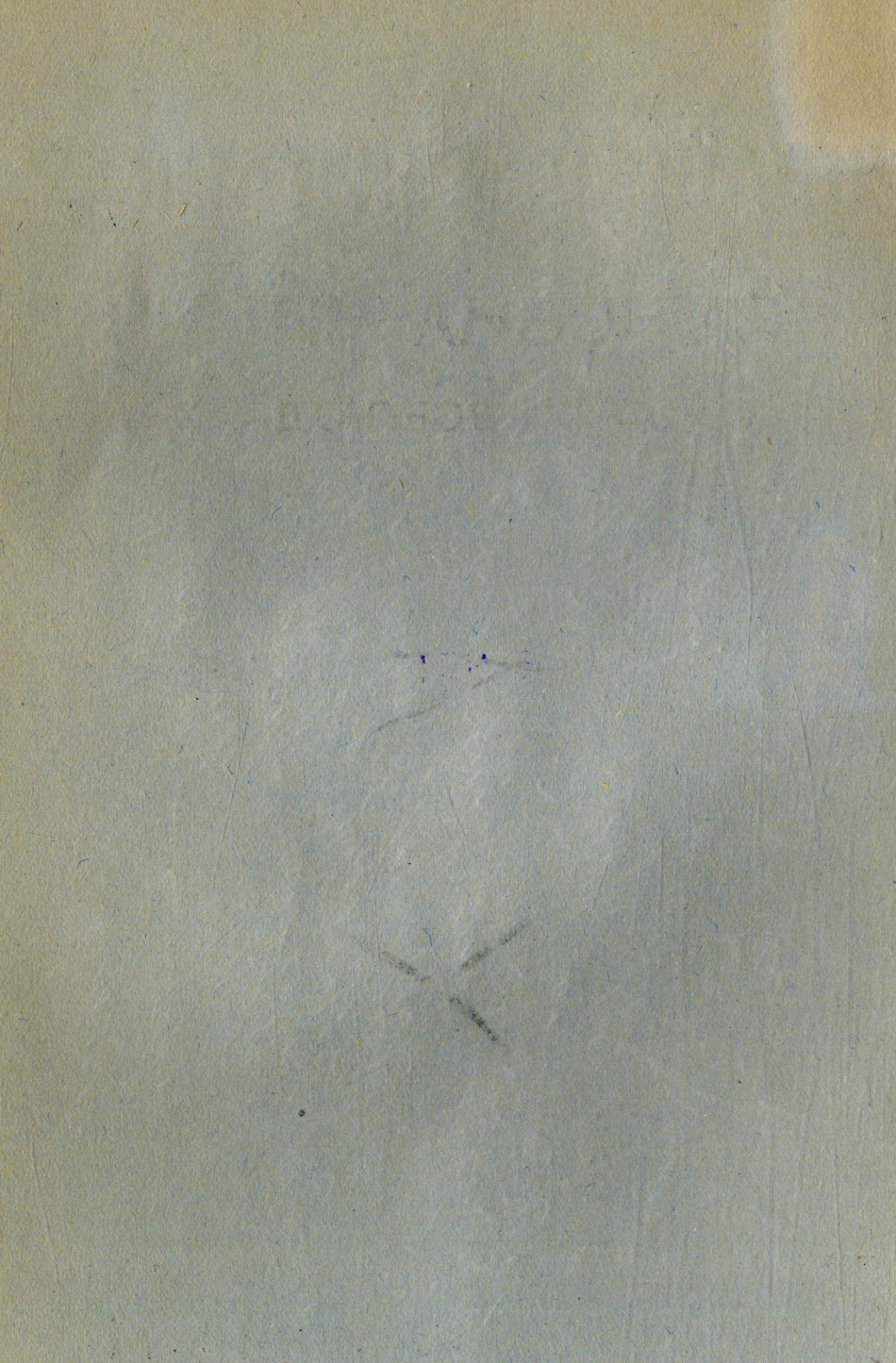
УКРАЇНЬСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ VI КЛАСИ ВСЕЛЮДНИХ ШКІЛ

КРАКІВ

1 9 4 0

УКРАЇНЬСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

26

10

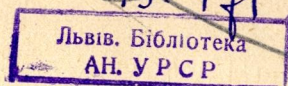
Рад. 377-29
14 50

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ VI КЛАСИ ВСЕЛЮДНИХ ШКІЛ

~~15 471~~

~~106828~~

КРАКІВ

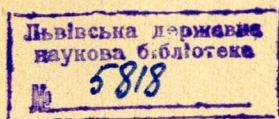
1 9 4 0

У К Р А Ї Н С Ь К Е В И Д А В Н И Ц Т В О

Ш 141.4-942.2

Накладом «Українського Видавництва» Краків, Кармелітська ч. 34, П.
Verlag: „Ukrainischer Verlag“ G. m. b. H. Krakau, Karmeliterstrasse 34, П.
Друк.: «Нова Друкарня Денникова» під комісарською управою, Краків,
вул. Ожешкової 7.

Druckerei „Nowa Drukarnia Dziennikowa“ Kommissarische Verwaltung
Krakau, Orzeszkowa-gasse 7.

З М І С Т.

Віршові твори зазначено зіркою. Двома зірками зазначено вірші, які
найкраще вивчити напам'ять.

	стор.
1.** Найдорожча перлина — В. Самійленка	3
2. „Руська Правда”	3
3. Дві душі	5
4.* Сонце та місяць — Б. Грінченка	6
5. Твоя Батьківщина — Е. М. Арндта	8
6. Ганчар Бахминський	8
7.* Притча про піст — І. Франка	10
8. Про Січ і життя запоріжців	11
9.** Похід запоріжців на Царгород — Т. Шевченка	13
10. Де живуть лемки — з І. Лемківської Читанки	14
11. Вчи лінивого не молотом, а голодом — О. Стороженка	16
12.* Сонце та вітер — Є. Гребінки	19
13. Про життя і звичаї гуцулів	20
14.* Сонце та хмари — Є. Гребінки	23
15. Верховинці й подоляни	23
16.* Вечір на селі — В. Масляка	25
17. Степи	26
18.** Весна в степу — П. Куліша	27
19. На Дніпрових порогах — І. Нечуя-Левицького	27
20.* Човен — Є. Гребінки	32
21. Чумаки	32
22.* Чумацька пісня	35
23. Сестриця Галя — Б. Грінченка	37
24. Сестра-жалібниця — О. Кониського	43
25.* Чума — Т. Шевченка	47
26.** Коник-стрибунець — Л. Глібова	48
27. Олеся — Б. Грінченка	49
28. Подорожній серед степу	55
29.* Праведний Максим — Т. Шевченка	56
30. Про народні пісні й казки — Б. Лепкого	58

	стор.
31.* Побіг трьох братів із Азова — нар. дума	59
32.** Заснування Холма — О. Олеся	62
33. Церква св. Норберта в Кракові	63
34.* Лісовий цар — В. Гете	65
35. Прогулька на Етну — Я. Окуневського	66
36.* Захід сонця — Ю. Федьковича	70
37. Лемківська культура — за І. Лемківською Читанкою	71
38.** Веснянка — І. Франка	72
39. Пісня про похід Ігоря — О. Макарушки	72
40.* Битва на Каялі — М. Максимовича	75
41.* Плач Ярославни — П. Мирного	76
42.* Смерть отаманова — Б. Грінченка	77
43. До кращого завтра — О. З.	80
44.** Вечірня пісня — В. Самійленка	82

1. НАЙДОРОЖЧА ПЕРЛИНА.

Бачив я усякі перли
І кошовні самоцвіти,
Але є одна перлина,
Що з усіх найкраща в світі.
Купувать її не можна,
Або нею торгувати;
Її часто мають бідні,
І частіше, ніж багаті.
Ту перлину не дістати
Ні з печер землі, ні з моря:
Тільки той її знаходить,
Хто чутким родивсь до горя.
Одібрать її не зможе
Ніяка злоба несити,
Перла та — сльоза святая,
За нещасний люд пролита.

В. Самійленко.

2. »РУСЬКА ПРАВДА«.

В дуже давніх часах в Україні судилися люди самі поміж собою. Як хто провинився в родині, то судив його батько родини. Як хто провинився в громаді, то сходилася громада на суд й присуджувала йому кару, а він мусів їй піддатися.

Потім суди перейшли на князів і їх урядовців, які не все справедливо судили, бо не мали писаного права, тільки придержувалися прийнятого звичаю. Аж син Володимира Великого, князь Ярослав Мудрий, списав ті звичаєві права в книжку, що називається »Руська Правда«. Ті права надав він мешканцям Великого Новгороду за те, що помагали йому в його воєнних походах.

Крім правних звичаїв і засад, списаних за Ярослава Мудрого, увійшли пізніше до »Правди« деякі доповнення його синів і князя Володимира Мономаха так, що »Руська

Правда» є образом розвою українського законодавства від найдавніших часів аж до XII. століття. Є в ній 135 уступів.

»Правда» має головню торговельний характер. Грішми можна було оплатити всякі провини, навіть убивство. Смертної кари не було. Тільки найближчим своякам убитого вільно було мститися на вбивнику, переслідувати його, а навіть убити. Так вільно було батькові мститися за сина, синові за батька, а братові за брата.

То називалося кривавою пімстою. В сумнівних випадках, то є, коли не можна було свідками доказати якоїсь справи вживалося проби заліза, або води. Пізваному казали брати гаряче залізо в руки, або ходити по розпаленій блясі голими ногами, а коли він не попівся, то вважали його невинним. Коли справа була менше важна, то мусів пізваний скакати в воду і коли не пірнув, то також пускали його безкарно. Убивника й палія проганяли з краю разом з жінкою й дітьми, а хату його віддавали на розграбіж. Одначе перед тим мусів він повернути покривдженням шкоду.

По законам »Руської Правди» не були люди перед правом рівні. І так за вбитого боярина¹⁾ платилося 80 гривень²⁾ кари, а за звичайного чоловіка тільки 40 гривень, за жінку ще менше, бо 20 гривень.

Так само й кари за тілесну шкоду не були однакові; так наприклад той, хто другому в суперечці відрубав палець, платив 3 гривні, а той, хто вимикав бороду, аж 12 гривень.

Коли вмер селянин, а не оставив синів, то майно його переходило на князя; а коли вмер боярин, то маєток лишався при родині, хоч би й синів не було.

»Руська Правда» не мала великого виховного значіння. Вона перевірювала провини й карала винуватця, але не входила в її причини й не добиралася до самого кореня зла. Вона не казала: »Не роби цього, або того тому й тому», — тільки говорила: »Коли ти зробив те, або це, — то будеш так і так караний».

Але все ж таки мала вона велику вагу, бо хоронила горожан перед самоволею судів.

Зразу обовязувала »Правда» тільки в Новгороді, пізніше заведена була також у Києві і в інших містах,

¹⁾ боярин = пан, шляхтич. ²⁾ гривня = грошева одиниця в давній українській державі.

а вкінці закони її стали обов'язувати на цілій українській землі.

Це найстарший пам'ятник писаного права не тільки в Україні, але і в цілій Слов'янщині.

3. ДВІ ДУШІ.

Дві душі летіли перед Божий суд, одна, покрита чорною плахтою, летіла по тамтім світі, мов чорна хмара; друга чиста й біла в білому одязі сяла, як сонце вліті. Одна одну летючи минає, одна одній глянула в лице й обі крикнули разом:

— То ти, Варваро?

— То ти, Маріє?

І каже Марія:

— Гей, сестричко, мила, скажи мені, чому тобі так лице почорніло? Ти ж усе була на лиці така біла! — Чи тебе в яким зіл्लю купали? Чи тобі якого злого зілля перед смертю завдали?

А Варвара сумно каже:

— Ой, ні, не від зілля я почорніла. Не в зілля, а в гріху я купалася. Нераз то я неньці гордо відповіла так, що бідненька мати з жалю гіркими заплакала сльозами. Нераз я людей висмівала та на дівчат і сусідів небилиці розповідала. Багато журби люди через мене зазнали, багато на мене нарікали, а ті людські сльози, що через мене поплили, вчинили з мене таку чорну.

— Але ти, сестричко моя, скажи мені, яким то дивом сталося, що твоє личко так побіліло? Аджеж я добре тямлю, як ти по світі ходила, як ти тяжко працювала, як усім служила, за всіх робила. Памятаю, бувало, як ти на лані збіжжа жала: втомлена, в спеку почорніла від соняшного жару, а все смирененька й тиха. Бувало, вранці я ще добре спала, хоча півні¹⁾ давно на весь світ кличуть, або стою-стою при дзеркалі та косу собі заплітаю: а ти, бідолахо, біжиш з коновками по воду, біжиш боса, чи грудя, чи болото, угинаєшся під коромеслом та нікому непожалуєшся, на нікого не нарікаєш. Кожний тебе попихає, всякий собі з тебе кепкує,²⁾ кожний твої чорні руки висміває, а ти ж

¹⁾ півень = когут.

²⁾ кепкувати = насміхатися з когось.

нікому злого слова не скажеш. Скажи мені, де ти купалася, в якій криниці, яким зіллям ти вмивалася, що ти так ви-
гарніла?

А Марія каже тихо та смирно:

— Сестричко мила, до ніякої криниці я не ходила, ніяким зіллям не вмивалася, лише на Божому світі я при молитві Господу Богу свою журбу віддавала, за гіркі слова добрим словом людям платила, свій жаль сльозами виливала, своїми сльозами вмивалася. То мої сльози мене від усякої скверні³⁾ очистили, мою душу, як сніг, вибілили.

Так обі душі до себе говорили та у ясний світ перед Божий престіл на суд полинули.

4. СОНЦЕ ТА МІСЯЦЬ.

Вночі на ліжко, на дитину

Промінням місяць засіяв.

»Чого це так сіяє місяць?»

У мене хлопчик поспитав.

— За довгий день втомилось сонце.

І Бог сказав: »Піди, засни,

Спочинь саме і світ спокоєм

І сном солодким обгорни!«

— І сонце місяця благає:

»Мій брате, місяцю ясний!

Та засвіти ліхтар і за ніч

Скрізь обійди ти край земний.

— Усе доглянь, що за ніч буде, —

Хто молиться, хто сльози лле,

Хто сам не спить і хто там другим

Спокійно спати не дає!«

І сонце спить, а місяць ходить,

І навкруги за всім глядять,

³⁾ сквернь = нечисть, лихо, зло.

А вранці-рано знов до сонця
У двері він заторохтить.¹⁾

—»Встань, братіку! Вже треті півні
Були, і в церкві дзвін;
Граки²⁾ моторні пролинули, —
Вставай, жени туман з долин!«

— І сонце встане і питає:
»Живий — здоровий, брате мій?
Що там робилось і чого ти
Зробивсь тепер такий блідий?«

— І повідає місяць сонцю,
Що на землі вночі узрів,
Яка та ніч була спокійна,
І зла ніхто не учинив.

— То сонце весело засяє
І буде радість на землі.
І підуть весело гуляти
Великі діти і малі.

— А якщо ні, — смутне обличча
В тумані сонце захова.
Ударить з вітром дощ холодний,
Поникнуть³⁾ квіти і трава.

І буде холодно і сумно,
Неначе пізно восени,
Не вийдуть діти у садочок,
Не будуть гратися вони.

І довго думав хлопець, мовчки
На небо він глядів,
Як місяць ясно і поважно
На землю дивлючися, плив.

¹⁾ заторохтить = загримає, застукає. ²⁾ граки = гайворони.

³⁾ поникнуть = похиляться.

І проказать¹⁾ йому молитву
Мене він потім попрохав
І рученята склавши, тихо
Її за мною промовляв.

5. ТВОЯ БАТЬКІВЩИНА.

Дитино, ти маєш батьківщину, твою святу країну, землю, куди прямує вічно твоя туга і надії. Там ти побачив уперше світло Божого сонця, яке в день тобі світило, на працю твою й розріст дивилося, а зірки неба мерехтіли тобі ночами, освітлюючи твої молоді сни. Там об'явили тобі Божу міць лискавки і громи, а його люті бурі порушували твоє серце. Тільки там є твоє кохання, твоя вітчизна.

Там, де схилялися над твоїм сном перші ласкаві погляди, де твоя мати тебе з радістю носила на руках, де батько вливав у твоє серце мудрости скарби — тільки там твоя любов, твоя батьківщина.

І хоча це були би нагі скелі, чи дикі островія, хоча би важка праця та змагання зморили тебе, ти мусиш цю країну довіку любити; ти ж людина, яка не повинна забувати, тільки задержувати в твоєму серці.

Та батьківщина твоя — це найшляхотніше добро, яке добра людина може добувати й здобути на землі.

Ернст М. Арндт

(Переклад з німецької мови).

6. ГАНЧАР БАХМИНСЬКИЙ.

У другій половині місяця березня (марта) 1872 р. помер у містечку Косові, ганчар Бахминський. Він добув собі голосної слави й мав велике поважання у всіх, які вміють цінити спосібність¹⁾ і замилювання до праці. Бахминський виробляв миски, горшки і збанки для народу такі, яких уживають здавен - давна в Косівщині. Вироби його визначалися

¹⁾ проказать = провести (молитву).

¹⁾ спосібність = здібність.

такою легкою і простою формою, рідкими й помисловими прикрасами, а всі мали таку гарну й тривалу поливу, що звертали на себе увагу всіх прихильників сільської кераміки.¹⁾ Ця людина не вчилася рисунку, не бачила ніяких взірців, не знала світа поза Косовом і Коломиєю; все, що вмів, умів із себе. Взірцями його орнаментики²⁾ були звичайно квіти й листя так удатно зроблені, що захоплювали всіх і з'єднували самоукові великих прихильників.

Чим Бахминський передовсім відзначався, що творило його найвищу славу й було виключно тайною його ганчарської печі, — то полива, така ясна, прозора, що майже на рівні станула з емалією. Це була його тайна, і тайна ця пішла з ним у гріб. Оповідають, що найближчі свояки просили Бахминського, саме перед його смертю, щоби виявив тайну, але він відповідав на всі прохання: «Бог мені то дав».

Свою орнаментiku рисував Бахминський на горшках цвяхом, а забираючись до роботи, по перших нарисованих лініях сам ще не знав, що саме хоче нарисувати і який рисунок з того вийде. «Може заяць буде... ні, квітка буде!...» Зачав рисувати зайця від вух, а заячі слухи замінялися в листя квіту...

Найбільше в нас відомі ліхтарі Бахминського, що під назвою «косівських ліхтарів» прикрашують уже не одну панську світлицю.

На львівській виставі в 1877 р. вироби Бахминського здобули похвальну оцінку. Але найбільшою його славою і, здається, найкращою хвилиною в життю бідного косівського ганчаря була етнографічна вистава³⁾ в Коломій. Натій виставі можна було переконались, яких то гарячих прихильників мав незвичайний талан косівського ганчаря. Його кахлеві печі удостоїлися признання високих достойників, а є багато домів, де печі Бахминського ogrівають гарні кімнати й сальони.

Смерть Бахминського засумувала приятелів домашнього промислу; але про нього можна сказати за римським поетом, що «не вмер увесь»; взірці його орнаментики розвиваються старанно в наших ганчарських школах.

¹⁾ кераміка = ганчарська штука; керамічні вироби = ганчарські вироби. ²⁾ орнаментика = штука прикрашування; орнамент = рисунок, або прикраса на стінах будинків, чи начиння. ³⁾ етнографічна вистава = побутова вистава, яка показує життя-буття народу, його носу.

7. ПРИТЧА ПРО ПІСТ.

Раз цар один на ловах заблукався
Посеред гір і не було нікого
При нім, щоб з ним хоч словом обмінявся.

І зголоднів. А мав з собою много
Йди та страва в рот йому не йшла,
Бо він обідать звук серед шумного

Кружка дворян¹⁾ і слуг. Та ось з села
Далекого пастух іде до стада,
І стежка повз²⁾ царя його вела.

І цар зрадів: »А ось мені розрада!«
І крикнув він йому: »Здоров був, брате!
Будь ти мені, як вся дворян громада!

Ходи, сідай зі мною враз снідати,
Бо не привик я їсти сам один.
»Здоров був, царю!« — став пастух казати,

— »Не може твій покірний селянин
Снідать з тобою. Це йому не слід.
»Не може?« — крикнув цар. — »З яких причин?«

»Бо запросив мене на свій обід
Ще старший цар від тебе, цар безодні,³⁾
Цар неба і землі, цар на весь світ.

Я, царю любий, піст держу сьогодні.
»Га, добре діло!« — мовить цар: »Та знай:
Я цар, оба ми втомлені, голодні...

Для мене, братіку, свій піст зламай!
Снідай зі мною, завтра пость всю днину«. —
»Я радо, царю, це зроблю, лиш дай

¹⁾ дворяни = надворна шляхта в короля, лицаря.

²⁾ повз = попри, побіч.

³⁾ безодня = пропасть.

Мені поруку певну, незрушиму,¹⁾
Що доживу до завітнішого дня
І проживу всю днину ту і встигну

Сповнити те, що Богу винен я.
Зворушили царя слова ті пастухові.
Він мовить: »Справді, не мені рівня

Той цар і з Ним я не стою у змові.
Тобі поруки я не можу дати!
Іди й Йому ти вірно встійся в слові.²⁾

Пастух пішов, а цар сів сам снідати.

І. Франко.

8. ПРО СІЧ І ЖИТТЯ ЗАПОРІЖЦІВ.

Славна Запорізька Січ була вартовою сторожею, яка боронила волі й віри українського народу проти татар та турків. Запорізькою звалася вона тому, що стояла за дніпровими порогами. В останні свої часи стояла Січ біля річки Підпольної, що вливається до Дніпра.

Січ була вільним товариством лицарів. До цього товариства приймали кожного охочого, ~~щоби~~ лише любив свою віру, слухав і корився товариству та батькам отаманам, щиро й вірно служив їм і боронив віри й волі.

Всі січовики вважалися за братів — товаришів. Були вони грецької віри. Покровителькою й заступницею Січі вважали запоріжці Божу Матір. На Січі була церква Покрови Пресвятої Богородиці. У запоріжців був такий лицарський звичай, що підчас читання евангелії в церкві всі січовики виймали до половини шаблі і тримали їх, поки не прочитано евангелії. Цей звичай був ознакою того, що лицарство було готове боронити тої правди, яку голосить свята евангелія.

¹⁾ незрушима = певна. ²⁾ встоятися в слові = отримати слова.

От-таке військове життя й сусідство з хижою¹⁾ татарвою приневолювало запоріжців раз-у-раз бути готовими до війни та зложити лицарські кости в бою за волю й віру.

Тим то запоріжці не вдавалися в ніяке господарство. Кінь та добра зброя — то майно козака - запоріжця! Запоріжці не орали землі, не сіяли хліба (а земель у лицарського товариства було доволі). Спершу лежали ті землі пустарами. В безмежних запорізьких степах виводилися табуни диких коней. З часом стали запоріжці закликати на свої вільні степи охочих людей. Приходили сюди люди з України й Волощини; товариство радо їх приймало, наділювало землями й вимагало, щоби вони осівши, орали землю й сіяли жито.

От-так на запорізьких замлях стали коло Січі заводитися хутори²⁾ й села.

У спокійний час ловили запоріжці рибу, полювали на дичину, якої, особливо диких кіз, було тоді на запорізьких землях дуже багато. Освіту й освічених людей січове товариство вельми поважало. В самій Січі була школа, де у спокійний час училися козаки читати й писати. Часто привозили запоріжці з війни велику добичу, але самі з них не користали, бо більшу частину роздавали на монастирі й церкви, а перш усього на вбогих.

Завзятий і відважний вояк був кожний запоріжець! І бився і вмирав запоріжець, як правдивий герой! Нападе, було, на запоріжців татарська орда; коли бачать козаки, що в татарви велика сила й не справитися їм з нею в бою, то пускалися на хитрощі;³⁾ свої степи знали запоріжці, як свою долоню. Не було, правда, в степах битих доріг, це було просто сухе, зелене море, покрите травою до пояса, або й у чоловіка заввишки. Але що там запоріжцеві дороги! По корчах, по могилах, по багнах та по вітру найде запоріжець путь у степу, не заблудить! Так оце, як тільки побачать запоріжці, що в татарви більша сила, зараз розлітаються, немов вірли, на всі сторони й полягають хто в багнах, хто в яру, хто в тернах, а хто в траві. Кинеться татарва, гляне туди-сюди, нема козаків! Поверне вона на-

1) хижий = розбійничий. 2) хутір = середнє, самітнє господарство, фільварок. 3) хитрощі = хитрі способи.

зад, а козаки тоді в догін¹⁾ за нею з рушницями! Палять, а нікого не видно. Так і розженуть ворогів. Коли ж отаман уважав, що можна міритися силою з ворогом, вистало йому тільки подати знак. Козаки зліталися вірлами й билися, наче льви!

Головою всього славного запорізького війська був кошовий²⁾ отаман, а під ним були вже курінні³⁾ отамани. Одначе кошовий отаман у всяких важних справах не міг сам нічого починати, а скликував раду січовиків і, як громада сказала на раді, так він і мусів робити. Громада, значить, правила запоріжцями; вона ж вибирала вільними голосами на раді отамана. Вибравши кошового отамана, козаки по своєму звичаю поздоровляли його, говорячи:

— »Дай тобі, Боже, батьку отамане, довгий вік і журавлиний⁴⁾ крик«. Потім посипували йому голову землею на знак того, що він є залежний від товариства. Отамана вибирали на один рік; коли він чим провинився, то рада скидала його й до року, а коли добре отаманував, то вибирали і на другий рік.

Найславнішим кошовим отаманом був Петро Конашевич Сагайдачний, який разом з гетьманом Ходкевичем воював славно проти турків під Хотиним.

Останнім кошовим отаманом був Петро Кальнишевський, що отаманував цілих десять літ.

В 1775 р. зруйновано Запорізьку Січ.

9. ПОХІД ЗАПОРІЖЦІВ НА ЦАРГОРОД.

I.

Було колись,— в Україні
Ревіли гармати;
Було колись запорожці
Вміли панувати!
Панували, добували
І слави і волі. —

Минулося, — осталися
Могили по полі!
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацькеє біле тіло
В китайку⁵⁾ повите.

¹⁾ в догін = в погоню. ²⁾ кіш = табір; кошовий отаман = начальний провідник цілого січового війська. ³⁾ курінь = хата, шатро; курінний отаман = начальник (старшина козацького відділу), який проводив одним курінем. ⁴⁾ журавлиний крик = крик журавля. ⁵⁾ китайка = рід шовкової матерії.

Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та проволю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави дідівщини¹⁾
З вітром розмовляє,

А внук косу несе в росу,
За ними співає.
Було колись добре жити
На тій Україні...
А згадаймо! Може серце
Хоч трохи спочине!

II.

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє;
Сине море звірюкою
То стогне, то виє, —
Дніпра гирло затопило.
»А нуте, хлопята,
На байдаки!²⁾ Море грає.
Підем погуляти!«

Висипали запорожці.
Лиман³⁾ човни вкрили.
»Грай же море!« заспівали,
Запінілись хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.
Пливають собі та співають;
Рибалка⁴⁾ літає,

А попереду отаман
Веде, куди знає.
Закрутивши чорні вуси,
За вухо чуприну,
Підняв шапку, — човни стали.
»Нехай ворог гине!
Не в Синопу,⁵⁾ отамани,
Панове молодці,
А у Царград, до султана
Поїдемо в гості!«
— »Добре, батьку, отамане!«
Кругом заревіло.
»Спасибі вам!«

Надів шапку;
Знову закипіло
Сине море; здовж байдака
Знову похожає
Пан отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.

Тарас Шевченко.

10. ДЕ ЖИВУТЬ ЛЕМКИ.

Лемківщиною зовуть землю по обох боках Карпат, від ріки Сяну і Ужу по Попрад. Одначе властива Лемківщина є там, де місцеве українське населення говорить »лем«. Є це шмат землі на півночі і на півдні Карпат коло 100 км. довгий і 60 км. широкий. Тягнеться від ріки Попраду на заході мен-

¹⁾ дідівщина = батьківщина, вітчизна. ²⁾ байдак = козацький човен. ³⁾ лиман — болотисте й широке устя ріки. ⁴⁾ рибалка = водяний птах, що живе над морем і ловить рибу. ⁵⁾ Синопа = місто над Чорним Морем.

ше - більше до половини нинішнього ліського повіту поза Балигород. Хоч східню границю, цебто, де українське населення перестає вживати слова »лем« годі точно означити.

На цій менш - більш довжині тягнеться Лемківщина й на південній стороні Карпат. До лемків зачисляють ще українців, що живуть далі на схід аж по ріку Сян і Уж тому, що їхній говір дуже подібний до лемківського говору, хоча в щоденній бесіді не вживають слова »лем«.

До Лемківщини зараховують також 11 українських сіл на північ від Кросна, які є з усіх сторін окружені польськими селами, тому, що ці села найбільше тяготіють до Лемківщини й нема сумніву, що колись з нею лучилися.

Лемки на півночі межують з польськими мазурами, на півдні зі словаками, на заході зі словаками й польськими гуралями, а на сході зливаються з другим українським племенем, бойками. Найдалі на захід положене лемківське село, з усіх сторін окружене словацьким населенням, це Остурня. По польському боці: Біла Вода, Чорна Вода, Шляхтова й Явірки. Від тих 4-ох сіл до Остурні є 30 км.

Лемківщина, це гірська країна. Найвищі гори сягають до 1.000 м. висоти. В давніх часах у лемківських Карпатах росли буйні шпилькові й листкові ліси, сьогодні тверда лемківська рука прорубала грубі ялиці й буки, тому тут й там видніють лісі горби. Все таки ще багато лісів на Лемківщині. У цих лісах жили давно ведмеді, рисі, вовки, дики, лиси й інші звірі. Сьогодні ведмедів та рисів зовсім немає, а інших рідко стрічається. Також загинули рідкі птиці.

Із тих гір та лісів випливають такі ріки: Уж, Сян, Вислок, Дунаєць і Попрад.

На Лемківщині гірський клімат. А саме часто падають дощі, бо хмари затримуються на високих гірських ланцюгах Карпат. В літі часті зливи і громи, а взимі грубі верстви снігу.

На цій гірській області по обох сторонах Карпат, живуть лемки, наше старе українське, завзяте й обдаруване гарними прикметами душі, як витривалість і вірність своєму народові племя.

Хоч земля каміниста і неврожайна живуть лемки з управи ріллі. Попри цьому ховають ще худобу, продають дерево, займаються різним домашнім промислом, а деякі на-

віть торгівлею. Помимо цього панує скрізь біда; головню в останніх часах настало велике зубожіння.

На цілій Лемківщині є багато природних мінеральних багатств, як нафта, залізна руда, мінеральні лічнічі води, будівельне каміння, ліси, різні лісні ягоди, безліч лічного зілля.

Лічнічі мінеральні води є в таких селах на Лемківщині: в Вірхомлі й околиці, в Жегестові, Щавнику, Криниці, Висовій, Вапеннім, Перегримці. Нафтяна ропа: в Бортнім, Святковій, Ванівці, Руській Ропиці.

Гіпс і вапняк: в Святковій.

Взагалі на цілому лемківському Підкарпаттю є неоцінені природні скарби.

Коли мова про лемків, то слід ще згадати бачванських українців в Югославії, які слово »лем« мягчать на »лєм«. Вони для нас тим цінні, що помимо цього, що живуть на чужині, посеред чужого моря, міцно й твердо держаться своєї української народности.

З Першої Лемківської Читанки.

11. ВЧИ ЛІНИВОГО НЕ МОЛОТОМ, А ГОЛОДОМ.

Багатому господареві післав Бог чимало діточок. Усі вони ж покірні, трудящі, помагають батькові й матері у всякій праці; одна тільки дочка (Парашкою звали) удалась дуже лінива: тільки й роботи її, що сидить загірнич. Ні на сорочку не напряде, ні води не принесе, ні корови не видоїть. А дівчинка ж така! Глянути на неї, здається, — за двох робити повинна.

Може б вона й не була лінива, коли би батько й мати — на лихо — її так дуже не любили. Ніколи, бувало, не зляють, не те, щоб ударили ліниву дитину.

— Донечка моя! — пічне, бувало, батько: — Чом ти нічого не робиш? Яка ж з тебе господиня буде? Чи не сором тобі дармо хліб їсти?

Та мати зараз заступається.¹⁾

— Годі тобі, — каже — гримати²⁾ на дитину! Як до чого прийде, то буде з неї господиня... Аджеж не чужий хліб їсть, а наш.

¹⁾ заступатися = боронити. ²⁾ гримати = сварити, кричати.

Дунав старий, дунав, що йому на світі робити з лінивою дочкою та й каже:

— Як би найшовся такий чоловік, щоби не биттям, а поважним словом зробив з неї роботящу молодицю, то я би з нею віддав йому третину всього майна.

Надійшов такий чоловік з другого села; прийшов до Парашиноного батька і привів сина з собою.

— Віддай, — каже, — свою дочку за мого сина, то побачиш, яка з неї буде невсипуща господиня.

— Добре, — каже батько, — віддам і з нею, як сказав, третину всього, що маю; тільки гляди, щоби не били моєї дитини!..

— І пальцем, — каже чоловік, — ніхто до неї не доторкнеться!

Одружили Парашку з парубком і по весіллі свекор¹⁾ забрав молодих та повіз.

На другий день уся сім'я прокинулася раненько й кожний взявся до роботи, а Парашка довго ще переверталася з боку на бік, поки не скучилось їй лежати, а далі встала, сіла біля віконця та й поглядає на вулицю, раденька, що її ніхто не силує до роботи. До обіду зібралася вся родина; поставили на стіл борщ. От свекор питає:

— А хто що робив?

Кожний показує, що робив, а Парашка мовчить.

— А ти, невістко, що робила? — питає свекор.

— Нічого не робила — відповіла Парашка, — і звичаю того не маю, щоб робити

— Як нічого не робила, то не будеш нічого й їсти, у нас нема звичаю годувати лежнів!²⁾

Так сердешна цілісінський день, не ївши сиділа; нема бачите, рідної неньки, нікому було і шматочка хліба дати небозі.

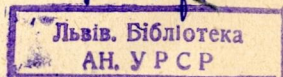
На другий день сиділа, а далі згадала, що тутечки як не робиш, то й їсти не дадуть; вхопила ведра та й принесла води. Як посідали обідати, знову свекор питає:

— А хто що робив?

— Всі робили, — відповіла свекруха.

— А невістка?

¹⁾ Як дівчина вийде заміж, то батько її чоловіка є для неї свекром, мати свекрухою, а вона для батьків чоловіка невісткою. ²⁾ лежнів = нероба; такий, що не хоче робити.

— Вона воду принесла.

— Давайте ж їй кухлик¹⁾ води!

Випила той кухлик небога, поплакала, пожурилась і знов голодує.

На третій день Парашка принесла води, а як свекруха поралась коло печі, то вона допомогла їй вимішати кашу.

— А хто що робив? — питає свекор, сідаючи обідати.

— Всі робили, — каже свекруха, — а невістка й води принесла і кашу вимішала.

— Дайте їй грудочку каші!

Не наїлася Парашка тою грудочкою. Нічого робити; як кажуть: голод не тітка, не нагодує. От вона — годі вже сидіти загнуруч, — поволі та й стала також роботяща, як і всі.

Минув тиждень і другий; от Парашчина мати й каже своєму чоловікові:

— Що то діється з нашою дитиною? Може вона добре сльози втирає; може її товчуть і бють нещасливу?... Затягнули аж у друге село й досі вісточки про неї не маємо. Хоч би ти, чоловіче, навідався до неї.

В неділю пішов старий до дочки. Приходить, нема нікого: вся сім'я пішла до церкви, тільки одна Парашка осталась і пореється коло печі.

— А що, донечко, — питає батько, — як тобі живеться?

— Добре, тату, — каже Парашка, — спасибі людям.

— Не бють тебе?

— Ні, не бють.

— Спасибі їм! — каже батько, перехрестившись.

Сів батько на лаву та й дивиться на свою дочку, а вона так і пореється коло роботи: то горшки переставляє, то жар підгребе, то вхопить ведра та бігає по воду.

Що це з нею сталось? — думає батько, своїм очам не вірить. То, бувало, до печі близько не підійде, а теперки — глянь, яка роботяща стала!

Аж ось вертають з церкви свекор з жінкою, з дітьми, а Парашка як ухопить за бульби та батькові в руки:

¹⁾ кухлик = горнятко.

— Терebить,¹⁾ тату! — каже, — а то тутечки такі чудні люди, що як хто нічого не робить, то вони йому і шматка хліба не дадуть.

Батько взяв ті бульби та терebить, а тут увійшов у хату свекор з жінкою й дітьми.

— Здоров був, свате!²⁾ — каже свекор, — А що це ти робиш?

— Бульбу терebлю, — каже старий, усміхаючись, — щоб не дармувати, бо дочка мені казала, що тут такі чудні люди, що як хто нічого не робить, то йому й шматочка хліба не дадуть.

— Та в нас так, свате! — каже свекор, глянувши на невістку. — Правду сказала твоя дочка. Бач, яка стала роботяща! Тепер давай, як обіцяв, третину майна, бо й пальцем ніхто до неї не доторкнувся.

— Як же ви її навчили? — питає батько.

— А так: учи лінивого не молотом, а вчи голодом.

О. Стороженко.

12. СОНЦЕ ТА ВІТЕР.

Із вітром сонечко вело розмову
Про силу; хто з них двох міцніший був?
От слово та по слову,
А далі вітер так на заклад навернув:
»Чи бачиш, їде ген козак по полю?
Як цупко³⁾ він напняв на плечі кобеняк!⁴⁾
Ото ж хто дужчий з нас, хай буде це на знак:
Хто свитку з пліч зірве йому додолу«.
»Ну, добре! Дми собі!« — так сонечко сказало.
І вітер шпарко полетів.
Надворі дуже сумно стало,
По небу хмари скрізь погнало,
А вітер по землі, крий Боже, заревів.
Наліг на козака, рве з нього одежину.

¹⁾ терebить! = оббирайте! ²⁾ Батьки, які поженять свої діти, називають себе сватами. ³⁾ цупко = міцно. ⁴⁾ кобеняк = верхня одежа з каптуром.

Зігнувся на коні козак,
До себе горне кобеняк
Та знай нагайкою по ребрах бе конину,
Хуртовина¹⁾ назад бідаху пре.
За поли смикає, відлогу²⁾ піднімає,
Аж шлях курить, трава в степу лягає,
А все одежі не здере.

Дув, дув, аж потом ввесь облився,
Із сили вибився, сердешний, — на бік плисьь.
Тоді затихло враз і сонце з хмари блись,
Мов Божий мир ізнову народився.
Козак перехрестився,
Конину зараз зупинив,
Бо страх нещасну заморив.
А сонце гріє все та гріє помаленьку.
Огріло Божий світ, почув тепло козак
Та й скинув кобеняк.

Євген Гребінка.

13. ПРО ЖИТТЯ І ЗВИЧАЇ ГУЦУЛІВ.

Гуцули визначаються сильною і стрункою³⁾ будовою тіла, незвичайною сміливістю і свободою в поставі й рухах, своєю статтю⁴⁾ різняться вони виразно від усіх інших мешканців наших Карпат. Мужчини бувають більше високого, як середнього росту, а низьких то й рідко подибати; білявих⁵⁾ між ними нема, самі чорняві, зате часто стрічати можна мужчин з ясними очима, що отінені густими бровами; лица мужчин подовгасті, або круглаві; носи прості; голови їх вкриває довгий, посередині розчесаний волос; вуси тільки у старших легко підстрижені, звисають удолину.

Жіноцтво, яке називають »челяддю«, буває також сильної будови й гарної постави; між ними є більше середнього, ніж високого росту; навпаки бувають вони більше біляві, ніж мужчини; зате очі мають переважно темні.

Своє тіло достроює гуцул до краси природи, яка його окружує, тому й не дивниця, що він в убранні такий вигадливий,⁶⁾ як ніхто інший. В тім піддержує його вроджена

¹⁾ хуртовина = буря. ²⁾ відлога = ковнір. ³⁾ стрункий = високий. ⁴⁾ стать = постава. ⁵⁾ білявий = блондин. ⁶⁾ вигадливий = такий, що вигадує, перебірчивий.

гордовитість, яка доводить до того, що гуцул, аби показатися перед іншими, або похвалитися своїм багатством, побить прикраситися й набрати на себе, головно в неділі і свята, празники й весілля, всякого вбрання

Убрання гуцулів легке й коротке, бо їм приходится заєдно спинатися по горах, скакати через потоки, сидати на коня, кермувати сплавами і т. д. Щоденне вбрання гуцула складається з білої сорочки, спущеної поверх широких, червоних крашениць,¹⁾ які обперізує²⁾ ремінним чересом.³⁾ В чересі заткнена люлька, шкіряна мошонка; на довгому ремінці, або мосяжному ланцюжку звисає складаний ніжик. На ноги вбирає гуцул постולי⁴⁾, які прив'язує до ніг ремінцями, або вовняними шнурками. Ті ремінці, або шnurки обкручені довкруги ніг раз-попри-раз поверх кісток і долішньої части крашениць. Поверх сорочки перекидає гуцул невідступну табівку (ремінну торбу), в яку ховає люльку, тютюн, кресало,⁵⁾ губку, гаманець та інші дрібниці. На сорочку надіває киптар, то є білий короткий кожушок без рукавів, нераз прегарно вишиваний. Голову накриває крисанею, то є чорним капелюхом, якого денце обведене блискучим гальоном⁶⁾, мосяжною бляшкою, або різнобарвними шнурками.

Святочне убрання гуцула складається з таких самих частин, тільки буває чистіше й багатше в усякі прикраси. Поверх киптаря накидає гуцул ще чорний, або темночервоний вишиваний сердак. Святочна крисаня краща буденної; вона убрана новим гальоном, а закосичена⁷⁾ в парубків когутами, або павунами, то є перами з когутів, або пав. Крисаню підтримує підборід, то є червоний ремінчик, вибиваний мосяжними прикрасами.

До того всього вбрання належить топірець, у старших палиця. Старші люди носять по давньому звичаю на грудях великий мосяжний хрест, перевішений через шию на грубих, мосяжних ланцюжках. Хустка довкола шиї напів шов-

¹⁾ червоні крашениці = червоні штани. ²⁾ обперізує = опоясує.
³⁾ черес = широкий ремінний пояс. ⁴⁾ постולי = шкіряні ходaki.
⁵⁾ кресалом викресує гуцул іскри через удар крицевого ножики об кремінь; іскри падають на губку, яка зараз же займається. Тепер уживають гуцули сірників. ⁶⁾ гальон = золота, або срібна стяжка. ⁷⁾ закосичена = прибрана.

кова, зіпнята зпереду великим перстеном, або звязана в гудз,¹⁾ звисає кінцями на груди, доповнюючи цілість мужеського вбрання.

Убір дівчат і жінок так само гарний і барвистий.

В життю заховують гуцули давні звичаї й обичаї дуже совісно й точно. Хоча живуть у сусідстві з румунами, не втратили нічого зі своїх прадідних звичаїв, ані не уступили з батьківської землі; навпаки вони перебралися²⁾ через гори і розложили свої оселі ще на просторі Сучави,³⁾ посеред чужого племені. Тому справедливо називають їх поети словянською сторожею в карпатській країні, такою, якою були козаки на Запоріжжі.

В родині є газда⁴⁾ паном усього: жінка й діти мусять безумовно його слухати й віддавати йому належну честь. Для своєї рідні гуцул дуже сердечний, для чужих привітний⁵⁾ і гостинний. У кожній порі прийме радо прохожого, привітає й погостить, та, хорони Боже, за гостину прийняти нагороду, або заплату; але говорити не любить, хіба те, що конечне. Гуцули взагалі недовірчиві,⁶⁾ не звірюються скоро перед другими.

З природи є вони честилюбиві,⁷⁾ незвичайно вражливі на зневагу і кривду, яку їм хто заподіє. Ця вражливість є причиною, що між собою часто сваряться й подають до суду. Від сварки приходять часто до бійки, а тоді не вважають ні на себе, ні на противника. Завзятий народ!

Потреби гуцула на заспокоєння життя невеликі.

Бідний гуцул вдоволений, коли має кукурудзяну муку в хаті, а бульба, фасоль, капуста, молоко й бриндзя творять попри кукурудзяну страву, головну поживу навіть багача.

Орного поля на Гуцульщині мало, а те що є, не стало би на виживлення й десятої частини всієї людности, тому головним зайняттям гуцулів є плекання⁸⁾ й торгівля маржиною. Перш усього вівці цінить гуцул високо. — «Светила би си Божа овечка», — каже газдиня — «з неї все: молоко, жентиця, бриндзя, кожух, сердак, ще й вуджениця».⁹⁾ Багато гуцулів заробляє сокирою по лісах і за тими зарібками

¹⁾ гудз = вузол. ²⁾ перебралися = перейшли. ³⁾ Сучава = місто в Буковині, що належить тепер до Румунії. ⁴⁾ газда = господар. ⁵⁾ привітний = приязний. ⁶⁾ недовірчиві = такі, що комунебудь не вірять. ⁷⁾ честилюбивий = амбітний. ⁸⁾ плекати = годувати, ховати (худобу). ⁹⁾ вуджениця, або буджениця = вуджене м'ясо.

йде в далекі краї. Ті, що живуть над більшими ріками, сплавають дерево; бідніші, що остають дома, займаються майстерством коло хат і церков, боднарством, виробом ложок, ткацтвом, кушнірством¹⁾ та іншим ремеслом. Деякі галузі домашнього промислу видали з-поміж гуцулів талановитих робітників, як от Шкрібляки, Бахминський та інші.

14. СОНЦЕ ТА ХМАРИ.

Ось сонечко зійшло і світить нам і гріє.
І Божий мир, як маківка, цвіте.
На небі чистому ген хмара бовваніє.
Та хмара надулась і річ таку гуде:
»Що вже мені те сонце надоїло!
Чого воно так землю веселить?
Хоч я насуплюся, воно таки блищить;
Я полечу йому назустріч сміло,
Я здужаю його собою затемнить!«
Дивлюсь — і хмарами пів неба замостило,
На сонечко, мов ніччю, налягло: —
А сонце вище підплило
І хмари ті позолотило.

Євген Гребінка.

15. ВЕРХОВИНЦІ Й ПОДОЛЯНИ.

Стара це правда, як світ: де земля багата, там народ по-вільніший, лінивий, — де вбога, там народ меткіший до праці, промислу й торгівлі. Та відвічна правда справджується й на мешканцях нашого краю. Верховинці, гуцули, лемки й бойки, що живуть у горах, або на підгір'ю посеред дикої та неврожайної природи, не найшовши достаточної поживи в землі, продумують над іншими способами життя, щоби вижити себе та рідню. Тому хватається гуцул ремесла, сплавлення дерева, або йде з сокирою в руках на заробітки в далекі краї. Лемки наймаються до робіт, або гу-скаються аж за море, де в копальнях вугілля знаходять

¹⁾ кушнір = кравець, що шиє кожухи.

тяжкий, але добрий заробіток. Проворні¹⁾ бойки взялися до торгівлі овочами: сливками, яблуками й грушками, горіхами та виноградом. Милі вони гості в кожній хаті, головню дітям, бо кожна дитина знає, що за бойком сунуть у хату круглі кошики, а в кожному кошику нові ласощі.

Відмінної вдачі є наші подоляни, які живуть на просторих рівнинах над ріками Стрипою, Серетом і Збручем. Подільська земля то благословенний, пшеничний чорнозем. Правда, вимагає вона чималої праці, зате видає стократні плоди. Тому то подолянин приліг до землі, як до рідної матері, ходить коло неї пильно й заподливо від досвітку до пізньої ночі, але поза тою землею він більше світа не бачить. А то не є добре, бо землі не прибуває, а людей прибуває щораз більше, а з часом стане і в тій багатій землі людям за тісно. Найбільше вражає кожного подорожнього декуди на Поділлі брак деревини. Їдеш серед літа, сонце пече та жарить, людина обливається потом, а тут ніде спочити, ніде тіні, бо нема й сліду якої деревини. По обох боках дороги колишуться хвилі пшеничних і житніх ланів, та людина не заяць, щоби в них пірнути.²⁾ Піші подорожні криються по ровах та ярах, щоби переждати спеку та пуститися в дальшу дорогу.

А зимою, як сніг покриє землю, замете всі поля, лани, дороги, рови та яри, скільки то пригод та нещасть трапляється! Подолянин бачить це, терпить, нарікає, — а деревини не посадить.

А як би то інакше їхалось, як би дороги були обсаджені деревиною! Літом, як серед садів, а зимою без найменшого страху й серед ночі, бо деревина найпевнішу вказувала би дорогу.

Тимчасом їдеш і потішаєш себе гадкою, що небавом доїдеш до села і там відітхнеш, охолодишся й відпочинеш. Аж ось, тобі нова омана.³⁾ Деякі подільські села великі й багаті, але пусті й голі, неначе по якій пожежі. Ніде зелені, ніде деревини, хіба де над потоком росте дрібна лозина, або де-не-де підіймає несміло кучеряву голову обчімхана⁴⁾ карловата вербина.

Тоді подорожній подумає: — »Невжеж можна так жити?«

І подолянин так думає, але деревин не посадить. Хто

¹⁾ проворний = меткий, рухливий, підприємчивий. ²⁾ пірнути = скритися, сховатися. ³⁾ омана = злуда. ⁴⁾ обчімхана = обломлена.

привик до інших сіл, омаених зеленню, цвітучих серед білих вишень, червоних яблунь та стрімковерхих¹⁾ груш, той на Поділлі не побуде довго. Він подивлятиме багатство землі, трудолюбивість мешканців, але скоро відвернеться від їх неоглядності та неповоротності,²⁾ що не хочуть ви-хиснувати всього багатства землі на прожиток свій і своїх дітей. Бо скільки краси і скільки пожитку дає людині ово-чевий садок! Подорожній виїздить хіба з тою відрадною³⁾ думкою, що все ж таки з нової школи вийдуть колись нові меткіші та проворніші люди!

16. ВЕЧІР НА СЕЛІ.

У бані⁴⁾ на церкві
Дзвіночок дзвенить
І пташки стихають,
І зірка мигтить...

Дівчатко русяве, леля-калина,
Пречистую Діву та Божого Сина
Вмовляє, благає... Молитва летить
Під небо вечірне... Дзвіночок дзвенить.

Довкола зелено,
Настала весна;
А мати із поля
В хатину ввійшла.

Огонь запалила, вечерю зварила
І нею дітвору і мужа⁵⁾ гостила;
Дітвора молитву тихо бубонить,
А голос дзвіночка раз-у-раз дзвенить.

У бані на церкві
Дзвіночок дзвенить,
Соловій вторує,
Аж гай гомонить.

Ой дзвонить дзвіночком дзвонар старовина,
Благає в Пречистой й Божого Сина
Легкої могили... Дзвонить перестав,
Лише соловейко в гаю не стихав.

В. Масляк.

¹⁾ стрімковерхий = зі стрімкими верхами. ²⁾ неповоротність = незугарність, отяжілість. ³⁾ відрадна = потішаюча, весела. ⁴⁾ баня = копула. ⁵⁾ муж = чоловік.

17. С Т Е П И.

Гей, степи, які вони широкі та гарні!

Широкі вони, як море, — довгі, як небо, — безкраї, як людська думка. — І що за гарні - прегарні вони на весну! Не розкажеш, не спишеш і не змалюєш тої степової краси! Зелений килим, неначе море без краю; пахощі так-так і вдихаєш вільніше! Чуєш, як по твоїх жилах перебігає степове повітря, легке та свіже. Твоя душа під впливом того повітря, наче розкривається, щоби набрати вільних гадок, полюбити і світ і людей.

Гарна, чудова, чарівна краса наших степів удень, а не гірше вночі. Зелений килим стається вночі темно-сивим оксамитом, а ярко - блакитне небо стає темно - синє. Це справдешній рай під тим синім шатром, мережаним зорями. А зорі - мережки блимають до себе, немов моргають. Любуєшся цією картиною нічної степової краси, впиваєшся тим напоєм, яким може почастивати тільки степова весняна, ясна й зоряна ніч.

А що за ранок у степу! От занялася зоря, почало дніти, стало займатись на світ, небо ясніє, з темно-синього переходить в блакитне. Над балками, над рудками та над ярами піднімається вгору, наче намітка, верства синьої мряки. От і пташки защебетали; десь високо-високо чується пісня жайворонка. — Потягло свіжим, раннім вітерцем. Гень із-за козацької, а може й татарської, високої могили випливає червоне сонце й, неначе кровю, облило кругом степ. Зелено-сивий квіт трави, скроплений срібною росою, перейшов у червоно-зелений. Сонце йде повагом вгору, за ним міняється й барва степу: трава здається золотисто-зелена, мов би хто накропив її каплями золота. Гарно, чудово гарно!

От такі то наші степи! Ніде нічого не видно, тільки небо та трави, більше на нічому не зупиниш свого погляду. Ідеш, — тобі здається, що ніколи не доїдеш до села, або до якоїнебудь людської оселі. Аж несподівано, спустившись у глибоку долину, бачиш, у балці під горою притулилось село. Степові села загалом непохожі на наші підгірські села. Нема там розкішних вишневих та черешневих садів, не купаються тут хатки в зелені дерев; вони стоять самотні, неначе ті кораблі, що де-не-де виринають на безмежнім морі.

18. ВЕСНА В СТЕПУ.

Годі тобі, степе,
Годі твердо спати:
Перестала в тебе
Зима царювати.

Поник сніг і сонце
Засвітило чудно!
Сохне — просякає
Дорога безлюдна.

Прокинься, проснися,
Умийся росою:
Пишайся, хвались
Новою красою.

Споглянь - подивися:
Весна наступила,
Розправляє сокіл
Притомлені крила.

Хмари лебедями¹⁾
По небу гуляють,
Холодки по грудях
В тебе пробігають.

Краса твоя — шати
Зелено - просторі —
Покриють долини,
Поля й косогори,²⁾

День понад тобою
Золотом сіяє:
По ярках водиця
Сріблом закипає.³⁾

Налинуть⁴⁾ до тебе
Гості говірливі,
Веселі, співучі,
Ніжно-буркітливі.

Вони не словами, —
Співами говорять;
Зранку аж доночі
Мов у дзвони дзвонять.

19. НА ДНІПРОВИХ ПОРОГАХ.

Понижче Катеринослава й устя ріки Самари до Дніпра починалися славні дніпрові пороги. То гранітові скелі, що тягнулися поперек ріки від берега до берега, наче сходи, кількома відступами. Таких відступів, або як їх тут називають, лав, бувало в одному порозі 2 до 12. По тих лавах спадала вода з оглушаючим шумом і, перебігаючи бистро, розбивалася об скелі. — Ось як описує очевидець вражіння, якого дізнав при найбільшому з оцих порогів:

¹⁾ лебедями = мов лебеді. ²⁾ косогір = стрімка частина гори, покрита травою. ³⁾ водиця сріблом закипає = як вітер повіє, тоді вода в ріках і ставах ворухиться, здається, наче би кипіла, при тім вилискує до сонця, наче срібло; поет віддав той образ словами: водиця сріблом закипає. ⁴⁾ налینуть = назлітаються.

»Мій Боже милий!... Де взяти слів і красок, щоби списати ті чудеса?... Від гори до гори, на півтора верстви¹⁾ впродовж, загачений Дніпро великими грудми кам'яних скель. Повитикались ті скелі з водяної глибини і стирчать, неначе вартова сторожа, через них переливається широкий пласт хрустальної води; рине, паде, розбивається й біжить люто через десятки кам'яних гат, гуде, гримить, клекотить і вие на сто голосів. Хвиля переганяє хвилю, випружується, переливається через кам'яні гори, беться, кипить, розсипається смарагдом і яхонтом¹⁾ і висвічується веселкою».

Та не самі тільки пороги грозили у тому місці плавбі. Між одним і другим порогом траплялися ще й запори, то є поперечні гранітові лави, які вибігали далеко в ріку раз із одного, то знов із другого берега, стіснявали далеко у ній вільне для плавби місце, творили вири²⁾ й грозили суднам³⁾ затратою. Ціла лінія порогів довга на десять миль, а впродовж тої лінії дніпрова вода спадала вниз 16 сяжнів⁴⁾ і одну стопу.⁵⁾ Всіх порогів є дев'ять, а між ними ще шість запор, разом отже п'ятнадцять перешкод, більше, або менше небезпечних. Найбільший і найнебезпечніший із усіх порогів »Ненаситець«, званий лоцманами⁶⁾ »Дідом«, має дванадцять лав.

Вода ніколи не покривала тих скель; навпаки, деякі з них стирчали понад її поверхню. Тільки між скелями були прогалини,⁷⁾ вижолоблені водою. Оцими то прогалинами, так званим козацьким ходом, пробігали підчас високого стану води поменші судна та сплави через пороги. Легко зрозуміти, що така плавба задля швидкого бігу води і грізних довкола скель була дуже небезпечна. Тільки місцеві керманичі (лоцмани), знайомі добре з кожною подробицею дна й берегів ріки і змалку привиклі до неї, могли переводити й судна вниз через пороги. Та й то часто траплялося, що судна розбивалися, товар пропадав, а люди гинули.

Оце історія одної такої плавби:

Над Дніпром, коло славних порогів, в селі Старому

¹⁾ верства = російська міра довжини, має 1077 м.

¹⁾ яхонт = дорогий камінь. ²⁾ вир = глибінь, де вода крутиться.

³⁾ судно = малий корабель. ⁴⁾ сяжень, або сажень = міра довжини, має близько 2 м. ⁵⁾ стопа = міра довжини, має поверх 30 см. ⁶⁾ лоцман = керманич; чоловік, що кермує човном. ⁷⁾ прогалина = вільне місце, де нема скель.

Кодаку, жив собі молодий керманич Карпо Летючий. Він був, як і всі керманичі, потомком славних запоріжців і мав увесь хист⁸⁾, усю запорізьку вроду. Високий, чорнявий та кучерявий. Ще змалку брав його батько з собою на байдаки та плоті¹⁾, переводячи їх через пороги. Карпо знав добре всі пороги, всі запори, знав кожний камінь. Він любив пороги, бо зріс біля них. Карпо любив летіти стрілою прудким козацьким ходом через пороги, летіти птахом з лави на лаву та любив слухати, як шумить Дніпро на порогах, як реве Звонець,²⁾ або Дід і обливає каплями його гаряче лице.

Отаман керманичів любив Карпа, настановив його дядьком,³⁾ не вважаючи на його дуже молоді літа. Отаман вірив йому, як самому собі.

От раз приплив до порогів великий байдак якогось багатого купця.

— Дай мені, отамане, керманича найпевнішого, найліпшого,— каже багатий купець до отамана.

Вимірили байдак, взяли з нього трохи ваги та приробили довженне стерно.⁴⁾ Готове судно в страшну дорогу! Карпо поблагословився в отамана й вилетів вірлом на байдак. Всі спершу сіли по українському звичаю, потому впали на коліна й помолилися Богу. Ніхто не знав певно, чи вернеться живий додому.

— Щасти ж, Боже! — промовив отаман до Карпа, — як щасливо вернешся додому, то дам тобі велику, велику плату, що маю найлюбішого й наймилішого. Памятай! Моє слово тверде! — промовив отаман, ще й сивим вусом моргнув.

— Гребім! — крикнув Карпо на гребців, ще й рукою махнув.

Гребці запустили гребки⁵⁾ в воду. Байдак знявся з місця й полетів, як птах. Коло стерна стояв, як той явір високий, Карпо Летючий. Серед Дніпра на судні в прозорому повітрі малювалось його молоде обличчя, біла сорочка, червоний широкий пояс.

⁸⁾ хист = вдача.

¹⁾ пліт = дараба, сплав. ²⁾ »Звонець« = назва одного дніпрового порога. ³⁾ дядько = стрий, також старший чоловік; в тому випадку наставник, старший. ⁴⁾ стерно = довге весло, зпереду човна, яким провідник управляє напрям дороги. ⁵⁾ гребок = весло.

Погода була тиха та ясна. Надворі був гарний, теплий ранок. За Дніпром починало червоніти небо широкою смугою. Вода в Дніпрі стояла тиха та гладенька, як скло. А там десь далеко внизу вже стогнав, неначе під землею, перший поріг Кодацький.

— Шамни¹⁾ разом, друзі! — крикнув Карпо. І гребці шамнули, а байдак полетів, неначе на крилах.

На гладенькій, як дзеркало, воді почали скакати неначе білі баньки, а булькотячи знову ховалися в воду. Поріг був недалеко!

— Досить! — крикнув Летючий і всі гребці підняли гребки.

— До стерна! — командував він і всі кинулись до стерна, щоб направити байдак просто на прохід.

Зашуміла вода й заревла. Кодацький поріг появився цілий від берега до берега, увесь білий, вкритий піною. Байдак загудів і полетів з лави на лаву рівно, як стріла. В одну мить пронесло його через поріг. Вода обризкала гребців і присипала Карпові кучері. Судно тихо загуділо, як порожня бочка. Всі перехрестились.

Карпо не зглянувся, як байдак минув пороги: Звонецький, Сурський і Лоханський. Його смілива й горда душа палала щастям. Водяна курява й каплі тільки прохолоджували йому обличчя.

Ще було чути, як стогнали вищі пороги, а тут уже заревів Дід, чи Ненаситець. Погода на Карпове щастя була все тиха та ясна. Сонце обсипало гарячим світлом білі пороги й чорні Карпові кучері. »Дід« усе ревів та стогнав, усе дужче та дужче, неначе десь ревіла череда волів, неначе десь стріляли з гармат, або дзвонили у великі двони. Від берега до берега появився на Дніпрі білий гребінь, неначе біла грива величезного коня. Ще пройшла хвиля й перед Карповими очима виринули з води всі дванадцять »Дідових« лав, страшних і сердитих. Карпові вдарило серце живіше у грудях. Байдак уже був направлений стерном якраз на хід і летів, як стріла.

Аж ось — де не взявся нараз несподівано вітер. Вітер подув трохи збоку. Коло самісінького порога вода вкрилася наче чорними воронами. Вітер ухопив судно і зніс

¹⁾ шамнути = вдарити веслом.

трошки на бік. У душі в Карпа похолело.¹⁾ Він сам кинувся до стерна, кричав на гребців, махав руками, налягав на стерно грудьми. Але ніщо не допомогло.

Велика сила вхопила байдак і знесла на бік. Байдак полетів з лави на лаву й черкнувся²⁾ дном об Зелений Камінь, який одначе не шкодить байдакам. Судно разом загуділо, наче крикнуло і знов полетіло, як стріла, та все звертало вбік. Ще нижче його вхопив страшний Крутько і обкрутив кругом себе. Байдак застугонів,³⁾ зачепився довгим стерном на Крутька. Стерно хруснуло,⁴⁾ як трісочка, переломилось натроє. Тепер усе пропало, все згинulo!

Карпо і гребці зняли руки до Бога.

Вода вхопила байдак, як легеньку трісочку, крутила його на всі боки, понесла й кинула на лаву. Судно заревло перед смертю, затріщало страшно, аж перемогло великий клекіт Ненаситця і впало на гостру скелю. Каміння відбило йому весь перед. Колодки полетіли вниз і розбилися на маленькі поліна. Частина судна зачепилася на скелі. Люди, як птахи, трималися за верівки.⁵⁾

Пекло не було таке страшне, як Ненаситець! Зверху ревла вода, внизу кипіла хвиля. Цілі гори білої, ревучої піни бились об каміння, скакали вгору, закручувалися гребенями і знов падали назад на каміння. Від берега до берега наче лютувала біла водяна буря, крутились вихри, вертілись вири, наче все те викладав підземний вогонь, або заховані на дні вітри.

— Пропала на віки моя честь! Що скаже тепер отаман, як я вернуся живим додому?! — подумав Карпо, висячи над страшною безоднею.

Внизу від порога керманичі вже побачили розбитий байдак. Поплили човни спасати живих людей і крам. Один був уже наблизився до скелі, де висів байдак, уже керманичі кидали верівку гребцям та в цій хвилині зімліли руки в Карпа. Він пустив байдак і пірнув у кипучу хвилю.

Іван Нечуй-Левицький.

¹⁾ в душі похолело = душа застигла. ²⁾ черкнувся = вдарився.

³⁾ застугонів = задуднів, застогнав. ⁴⁾ хруснуло = тріснуло, переломилося. ⁵⁾ верівка = шнур, або галузь скручена, як шнур.

20. Ч О В Е Н.

Заграло, запінилось синее море
І буйнії вітри по морю шумлять
І хвиля гуляє, мов чорнії гори,
Одна за другою біжать.
Як темная нічка, насупились¹⁾ хмари,
В тих хмарах, мов голос небесної карі,
За громом громи гуркотять.
І грає і піниться синее море,
Хтось човен на море пустив.
Бурхнув²⁾ він по хвилі, ниряє³⁾ поволі,
Від берега геть покотив;
Качається бідний, один без весельця.
Ох, жаль мені човна, ох, жаль мого серця!
Чого він під бурю поплив?!
Ущухнуло⁴⁾ море і хвилі вляглися,
Пустують по хвилі мавки.⁵⁾
Опять⁶⁾ забілили, опять простяглися
По морю кругом байдаки:
»Де ж човен дівався, де пливе мій милий?«
Мабуть, він не пливе, бо онде по хвилі
Біліють із нього тріски.
Як човнові море, для мене світ білий,
Ізмалку здавався страшним;
Та як заховаться? Не можна ж вік цілий
Пробути з собою одним.
Прощай, мій покою, пускають у море!
І може недоля і лютеє горе
Пограються з човном моїм!

Є. Гребінка.

21. Ч У М А К И.

Чумаками називають в Україні людей, які торгували сіллю, рибою, а то й іншими товарами, рік-річно привозили із полудня: з Криму, Одеси, з-над Дону, або завозили туди зі своїх рідних сторін. Давніше, як ще не було залізниць, а заселену Україну ділили від берегів Чорного Моря широ-

¹⁾ насупились = нависли, налягли. ²⁾ бурхнув = поплив.
³⁾ ниряти = поринати, подаватися вділ. ⁴⁾ ущухнуло = успо-
коїлося. ⁵⁾ мавка = водяна русалка. ⁶⁾ опять = знову.

кі, безлюдні степи, мало чумацтво велику вагу в житті українського народу. Власне недостача соли на Україні й ненастанна конечність — добувати її з Криму, були підставою та головним джерелом розвитку чумацтва.

Пускатися в дорогу, а ще й з товаришами та з грішми впоперек українських степів у тих давніх часах не було легкою справою. По тих степах раз-у-раз волочилися хижі татари та ногайці,¹⁾ а було тут і крім них багато різного непевного люду; широкі простори й свобода українських степів манили до себе втікачів з Волощини та Молдавії, Болгарії та Сербії, з Польщі та Московщини. Все те снувалося²⁾ по степах, проживало у глибоких балках по ямах, усе те готове було кожної хвилини до нападу, до грабунку, щоби поживитися чужим добром.

Оттим то чумаки не вибиралися в дорогу ніколи поодинокі, але більшими гуртками, що звалися валками. Така валка, зложена з кількадесяти здоровенних, критих возів, званих мажамі, запряжених кожний парою сильних волів, у супроводі кількадесяти здорових мужчин, які давніше звісно, не пускалися в дорогу без оружжя, була справді похожа на невеличкий оборонний табір, який звільна під палким промінням українського сонця плив серед безмежного степового моря, зупиняючись наніч де-небудь край могили, переброджуючи ріки і прямуючи помалу, але безпечно до своєї цілі.

Валка вибирала з-поміж себе отамана, який мав обов'язок дбати про лад і згоду в цілому товаристві. Ідуть помалу дорогою й на нічліг ведуть безконечні розмови, оповідання, співають пісні. Ті пісні про чумацьке життя та чумацькі пригоди так і дихають вільним повітрям степів.

Чумаки вирушують у дорогу ранньою весною, як тільки сніг злізе з землі, не чекаючи кінця весняної сійби. З Поділля вони часто везуть пшеницю до Одеси, а тільки відси вирушують у Крим по сіль. Інколи зимують вони з худобою в Херсонщині, як в Україні буває недорід паші. Дніпром перевозяться правобічні валки коло Кизикермену.³⁾ Переправившись на той бік Дніпра наливають яку тільки мають

¹⁾ ногайці = татари, що сиділи на північно-східньому побережжі Озівського моря.

²⁾ снувалося = волочилося; сновида = волоцюга.

³⁾ Кизикермен = містечко над долішнім Дніпром.

посуду¹⁾ дніпровою водою, бо там у Криму, в ногайському степу, все сонцем випалене, самі солонці²⁾ та просторі балки (степові яри), порослі очеретом. Там уже попадаються косоокі³⁾ татари, від яких пильно та пильно стережи волів, татарські »гарби«⁴⁾ на високих колесах, які скриплять на немазаних осях, горбаті верблюди, глибокі колодязі, звідки тягнуть присолону⁵⁾ воду шкіряними міхами, привязаними до довгої, 30—70 сяжневої линви. Там уже чумаків видимо-невидимо; ідуть туди й назад у три, чотири ряди.

Ось уже границя Криму: малесенький городок⁶⁾ Перекоп. Височенний вал, довгий на 8 верств, тягнеться від Чорного аж до Озівського моря; тільки і проїзду, що в самому Перекопі через подвійні ворота в »башті«⁷⁾ Куди не глянеш оком з валу, на північ, чи на полудне, від моря й до моря — все чумацькі валки. Чорніють вони на таборищах, димлять вогнища, сіріють гурти⁸⁾ чумацьких волів, довкола яких стоять вартові зі списами, або з бучками, розлягається пісня, квилить десь сопілка. На захід сонця синіє і з небом зливається на овиді Чорне Море, де схід сонця сіріє болотистий залив Озівського моря з очеретами. Чумаки всі запорошені, брудні, обірвані, засмалені сонцем і степовим вітром.

Недалеко за Перекопом починаються соляні озера. Вода, а властиво ропа в озері виглядає буро, як рідковате пиво. При воді всяка грудочка, камінчик, соломинка, бадиліночка, обліплені білими кришталінами соли, наче інеєм. Ані дерев, ані буряну довкола озера нема. Тільки високий дім, у якому продають сіль, стирчить одиноко серед голого поля, а довкола нього біліють бурти⁹⁾ соли, наставлені мов стирти на тоці. А на озері геть далеко на кізлах уложені дощані кладки, по яких вивозять сіль, що, наче весняна крига, осідає на дні озера й відтіля виломлюють її баграми (машинами).

Довго доводилось чумакам бути в дорозі. Дорога у Крим по сіль тривала чотири - п'ять тижнів. У слоту приходилося перестоювати, бо ярма відпарювали волам шиї, та ще як де по дорозі гори, то трудно одній парі волів ви-

¹⁾ посуда = начиння. ²⁾ солонець = солоне джерело, солоня вода.

³⁾ косоокі = зі скісними очима. ⁴⁾ гарба, або арба = татарський віз на двох колесах. ⁵⁾ присолоня = трохи солоня. ⁶⁾ городок = містечко.

⁷⁾ башта = оборонна вежа, стражниця. ⁸⁾ гурт = громада. ⁹⁾ бурт = купа, стіс.

тягнути мажу, треба бичувати, то є припрягти ще одну, або і дві парі. Та проте за одне літо чумаки ходили за сіллю звичайно три рази, а ще дехто встиг піти на Дніпро за свіжо соленою рибою. Рибу набирали у дніпровому лимані на рибних заводах понижче Херсону. Купували рибу або на вагу, або »на щастя« тонями¹⁾, скільки витягне невід за один раз; один виграє, другий програє. Та й зараз рибу солили і складали в бочки. Були й такі, що з весни йшли на Дон за вяленою (сушеною) рибою. Їм приходилося йти 7—8 тижнів аж до козацьких рибних заводів між Ростовом і Таганрогом, де набирали сушеної риби, яку укладали прямо в мажі, вистелені рогожами.

Тепер, коли залізниці йдуть і до Одеси і через Перекіп у Крим і за Дон, чумацтво перевелось.

22. ЧУМАЦЬКА ПІСНЯ.

Ой, косить господар та на сіножаті,
Аж гарячий піт ілється;
Ой лежить чумак у холодку під возом
Та з господаря сміється.
»Ой, хоть ти смійся, або й не смійся,
Бо сміх за сміх тобі буде;
Бо як прийде осінь — лихая година,
В тебе паші не буде.
Гей, ти, чумаче, молодий козаче,
Іди сіна косити!«
»Не здужаю, дядьку, не здужаю, батьку,
Я й коси волочити!«

* * *

Ой, сидить пугач та й на могилі,
Ой, як пугу, так пугу!
Гей, поспішайте, молодії хлопці,
Та до темного лугу!
Ой, которії та й поспішали,
То ті в лузі зимували!

¹⁾ тоня = полонка; одно-разовий полів риби неводом.

А которії що й не поспішали,
То ті у степу пропали.
Ой, стала осінь, лихая година,
Нічим волів зимувати, —
Ой, бере чумака батіг та налігач¹⁾
Та йде сіна добувати.
Ой, іде чумака шляхом-улицею
Та й зуб на зуб трясеться:
Нема на ньому свити, ні кожуха,
Ще й устілка²⁾ волічється.
Ой, іде чумака шляхом-вулицею
Та й зуб на зуб трясеться.
А господар сидить в хаті край віконця
Та вже з чумака сміється.
»Ой, продай, батьку, ой, продай, дядьку,
Мені вязочку сіна,
Ой, бо вже ж моя бідна худібонька
В чистому степу засіла!«
»А як же я кликав, ти, ледачий сину,
Тебе сіна косити,
Тоді ти не здужав, ой, ледачий сину,
І коси волочити!«
»Ой, продай, дядьку, або й так дай, батьку,
Хоть вязочку соломи,
Та йди до мене, до могого воза
Та набери собі соли.«
»Ой, не хочу ж я йти до твого воза,
Ані соли в тебе брати,
А заплати мені, то може й стану
Тобі волів зимувати.»

* * *

Ой, сидить пугач та й на могилі
Та на вітер надувся;
Ой, ходить чумака помежи возами
Та вже лиха здобувся.³⁾
Ой, сидить чумака на переднім возі,
На важницю⁴⁾ схилюся,

¹⁾ налігач = шнур, воловід. ²⁾ устілка = віхоть; солома, якою вистеляється підшву в чоботі. ³⁾ здобувся лиха = набрався лиха.

⁴⁾ важниця = підпора, якою підважується колесо при смаванні воза.

Ой, та правою, та і рученькою
»Гей, похилилось та яснее сонце
За серденько ухватився.
Та понад могилками;
Ой, уже ж мені не чумакувати
Та із вами чумаками.
Гей, ви, чумаки, молодії хлопці,
Та ви люди пригожі,¹⁾
Ой, побудуйте мені молодому
Домовину з рогожі.
Гей, як же буде з вас которий, хлопці,
Та у мойй сторонці,
Ой, поклоніться отцю, старій неньці
І всій мойй родиноньці.»

23. СЕСТРИЦЯ ГАЛЯ.

Старий Іван Лаврусь пятий десяток доживає, чимало років проживав та не плакав ніколи, — хіба ще як хлопцем малим був, — а тепер довелось заплакати!

Та й не дурно ж старий плаче: його дружина,²⁾ що з нею він мало не тридцять років прожив, як риба з водою прожив, — тепер її нема, вона лежить мертва в холодній ямі. Що він старий тепер діятиме на світі одинокий та ще з трома дітьми малими? Не дав же Господь йому щастя; всі великі повмирали, а то в салдати³⁾ пішли, — осталися дома тільки малі: дванадцятий рочок найстаршій дівчині, Галі. Осьде вони всі трое сплять тихо, спокійно; тільки в Галі знати ще сльози на личку: мабуть, і вона вчора, як матір поховано, до півночі плакала так, як оце тепер він старий плаче.

»Двадцять і шість років ми з собою, Насте, прожили, а тепер довелось розлучатись«... І почало йому, старому, згадуватися все, що тоді ще, давно було. Як то молоді літа згадуються так легко! Ось тепер: сьогодні що зробиш, завтра вже й забуду. А ті далекі літа не забуваються.

¹⁾ пригожий = служний, добрий. ²⁾ дружина = жінка.

³⁾ пішли в салдати = пішли до війська.

— Мамо! — скрикнув з просоння невеличкий хлопчик, що спав на полу.¹⁾ — Мамо! — і він розплющив очі, подививсь навкруги й напів ще сонний підвівсь і сів на полу.

— Мамо! Де мама? — питавсь він.

Далі хлопя замгло на хвилину, а потім, мабуть, відразу згадавсь йому вчорашній похорон і він скрикнув знову: — Мамо! Я хочу мами! — і облився слізми.

Дві дівчині: більша — Галя і менша — Одарка, теж попрокидались від його голосіння й повставали. Одарка зараз же почала удвох з братом кликати маму і плакати.

Це розігнало Іванові мрії. Він підійшов до дітей:

— Не плачте, діти, годі! — промовляв він, голублячи їх.

— Я маму хочу! — не уставав малий Василько.

— Мами нема, діти... — тихо, ледви промовив батько. — Мами нема, вона пішла до тітки Марусі. Ось підождіть, скоро вернеться.

— Ні, ні! — голосив хлопець. — Тато не так кажуть: мама не пішла, матусю в яму закопано вчора! О! Навіщо в яму! Я не хочу так, — там холодно мамі!

І діти знову облилися дрібними слізми. Тільки Галя, сидячи в кутку, хоч і плакала, але тихо, силкуючись здержувати сльози, що так і сипались з карих оченят і текли по білому схудлому личку. Нарешті, мов перемігши себе, вона втерла сльози й сиділа, не ворущаючись,²⁾ тільки її маленьке тільце раз-по-раз здригалось то з важкого жалю, то з холоду, що панував у нетопленій хаті. А Василько з Одаркою все плакали, голосно кличучи маму. Це тяглося з пів години. Іван не знав, що й робити. Коли це Галя встала, ще раз утерла останні сліди від сліз і присіла до дітей. Вона обняла їх шийки своїми тоненькими рученятами, пригорнула їх обое до себе й почала розважати. Іван не чув усього, що вона їм тихенько шепотіла на вуха, він почув тільки деякі уривки.

Не плач... Я кашки зварю... Ну, ну, — годі... Я тобі ляльок нароблю й «котика» заспіваю...

І бідна дівчина, сама ледви здержуючи сльози, почала співати «котика», ту саму пісню, що колись співала над нею мама, любяча мама, що лежить тепер у холодній, снігом

¹⁾ під = прича, тапчан.

²⁾ не ворущаючись = не рухаючись.

заметеній ямі... І як її бавила мама цією пісенькою, так і вона розважає тепер нею своїх маленьких: братика й сестричку.

Спершу діти мало слухали, але потім почали плакати тихше, а далі й зовсім замовкли й тільки хлипали раз-по-раз. І вже тоді, як хлипання стихло й Галя втерла обоім сльози, Василько промовив: »Я вставати хочу!«

Галя почала його вдягати, обувати чоботи. Гаразд на-працювавшись з Васильком, Галя заходилась біля Одарки. Тут діло було легше й незабаром вона вмивала обое дітей. Василько спершу почав змагатися¹⁾ кажучи, що він не хоче вмиватися, бо холодно; і треба було довго вмовляти його, поки він згодився на вмивання й на чесання. Але потрохи Галя поборолла всі труднощі, виявляючи дивну терпеливість, неначе покійна мати.

— Тату! Я їсти хочу! — тихенько промовила Одарка, хапаючи батька за рукав.

— І я хочу, снідати хочу! — завів і собі Василько.

Бідолашний батько поліз на полицю по хліб.

— Я не хочу хліба, я хочу кулішу²⁾! — не згоджувався хлопець.

— Синку, нема кулішу; ось підожди, — я зварю!

— Я не хочу — »підожди«, я зараз хочу!

І знову сльози. Старий не знав, що робити. Тут знову довелося Галі розважати дітей. Чи про куліш вона їм шепотіла, чи про інше, тільки вони й цього разу почали потрохи затихати. Діти почали гризти хліб. Василько, на-супившись,³⁾ ухопив обома руками хліб і з усієї сили кусав його своїми білими зубами. В хаті було так холодно, що в дітей посиніли руки.

— Я змерз, — заплакав знову хлопець. Галя миттю⁴⁾ кинулась, знайшла юпчину⁵⁾, одягла брата й сестру.

— І солі нема! — кричав він, показуючи хліб.

— І мені солі!... — просила Одарка.

Галя насолила дітям хліб білою сіллю.

¹⁾ змагатися = опиратися. ²⁾ куліш = рідка каша. ³⁾ насу-
питися = надутися. ⁴⁾ миттю = в одній хвилині. ⁵⁾ юпчина,
юпка = каптаник.

Тепер уже покищо не було чого голосити й діти чаклийсь час зовсім заспокоїлись і мовчали. А Іван тимчасом думав про те, як то він буде поратися. Діти голодні, їм треба чогось зварити. І він пішов з хати, нарубав і вніс дров, далі почав розтоплювати в печі.¹⁾ Що тут варити? Кинувсь шукати чогонебудь, ледви знайшов пшона.

— Зварю хоч кулішу, — думає і всипав у горщик.

— Е, дурний! Нащо ж я всипав? Треба спершу окропу нагріти. — І він висипав пшоно з горщика.

Дві маленькі рученьки обхопили йому нараз шию, до брі карі оченята, трохи заплакані, глянули йому в вічі²⁾.

— Тату, киньте, — я зроблю... Я знаю.

Іван, дивуючись, глянув на Галю.

— Годі бо тату, дозвольте, я сама упораюсь, — казала вона.

— Куди тобі, дочко, ти ще мала, — відмагався³⁾ батько.

— Я хоч мала, а я знаю. Я навчусь, а тепер якнебудь — мами нема...

Іван мовчки відійшов від печі й сів біля стола. Одарка та Василь сиділи в кутику й мовчки дивились то на батька, то на Галю. А вона тимчасом не гаялась. Вона перемивала горщики, поналивала, як треба, і почала становити в піч. Один горщик був їй за тяжкий і вона закликала батька:

— Тату, пособіть!⁴⁾

Іван схопився й поставив горщик у піч.

Далі маленька господиня знайшла десь капусти, сала й почала поратися, як справжня⁵⁾ господиня. І тут маленькі рученята спершу не зовсім поводитися, а далі нічого, звикли.

Іван довго мовчки дивився на неї. Хазяйкою⁶⁾ буде! — гірко всміхаючись промовив він і пішов із хати.

А діти й собі, дивуючись, гляділи на свою маленьку сестру. Ще позавчора вона з ними ляльками гралася, а тепер он уже порається. І доглядає їх і годує і варить — ну, цілком, як мама.

¹⁾ топити в печі = палити в печі. ²⁾ в вічі = в очі. ³⁾ відмагався = відпрошувався. ⁴⁾ пособіть = допоможіть. ⁵⁾ справжня = правдива. ⁶⁾ хазяйка = господиня.

— Галю, кожух зсунувся, — відзивається брат.

Галя кинула піч і побігла одягати його. Він учепився їй за шию.

— Галю, ти мені кулішу звариш? — питався хлопець, зазираючи їй у вічі.

— Зварю, зварю, — казала вона, глядячи його по голові.

— Ти мене от так, як мама, погладь! — казав Василько, направляючи їй руку. І вона гладила його, а в самої сльози на очах бреніли¹⁾).

Маленька Одарка теж підставляла свою голову під сестрину руку. І сестрина рука гладила їх обоє.

Сумно тягнеться день. Батько увійде в хату, то знов піде, — видно, що він не знайде собі діла. Він і не говорить нічого, бо все, про що ні забалакає, нагадає і йому й дітям дорогу втрату. Тільки іноді він скаже їм яке слово, як вони про щонебудь у його питаються, або пожалує їх мовчки.

Діти, теж сумні-невеселі, не граються навіть. Одарка витягла була черепок зі своїми ляльками й почала їх садити на лаві. Вона хотіла бавитись так, як і раніше: мати пустила дітей у ліс по ягоди, там їх напав вовк, — ледви втекли. Вона вже почала була казати за дітей: — Мамо, пустіть нас... Але те слово „мамо” знов нагадало їй забуте на хвилину власне горе й вона голосно заплакала, кинула ляльку й залізла в куток.

Галя поралась, нагодувала дітей сніданням, потім обідом, — батько не їв нічого.

По обіді підійшов Василько до батька, що сидів на лаві й мовчки думав свої невеселі думки.

— Тату! — почав він, вчепившись йому за руку. — Тату!...

— Що, синку? —

— Тату, Галя нам тепер мамою буде? — промовив хлопець, показуючи на сестру.

— Буде, буде! — шепотів батько, ледви здержуючись, щоби знову не заплакати.

— Вона, як мама, — знову розказував хлопець; — вона кулішу наварила, вона одягла мене...

¹⁾ бреніли = набігали, напливали.

— Так, сину, так вона тобі все зробить, а ти не плач, грайся¹⁾, все буде...

Уже повечеряли. Сумно повечеряли, — перша вечеря без матері. Старий батько ліг на печі, діти й собі почали лягати.

— Галю, роззуй мене! — прохав Василько, сидючи на полу і простягаючи до сестри обуту ногу.

— Зараз, Васильку, зараз! —

— Галю, а мені одержу скинь, а то зати́глася вузлом²⁾, так не розв'яжеш! — відзивалась Одарка.

! Галя, не могучи подужати руками, зубами починала розв'язувати зати́гнений вузол.

Нарешті порозд'ягалися. Галя повкладала й повкривала дітей.

— А ми, Галюсю, не хочемо спати, — розкажи нам казочку! — прохали вони.

— Про трьох сестер та про калинову сопілку, — додавала Одарка.

І Галя примостившись³⁾ біля їх⁴⁾ на полу, почала казку:

— Був собі, жив собі дід та баба й було в їх три дочки. — Розказувала Галя, а діти все слухали. Маленька Одарка підвелась трохи і, спершись личком на руку, дивилась замисленими очима на сестру, а Василько й собі притих і тільки, не відриваючи очей від сестри, пильно, жадібно слухав, бо це така гарна казка!

Довго тягнеться казка, а там і друга. І потроху очі заплющуються, тихий сон оповиває дітей і схиляється Одарчина голова на подушку поруч⁵⁾ з братом, що теж заснув уже під Галине оповідання.

Заснули діти, навіть старий батько заснув. Тільки Галя не спить, це маленьке, худеньке дівчатко з карими оченятами, ця нова мама для тих дітей. Вона тихо встає і йде посеред хати. Ще не молилася наніч і зараз молитися буде. І паде дівчина навколішки⁶⁾ й тихо шепче молитви, не розуміючи їх, калічачи слова, але ж без краю⁷⁾ вірячи. Ось

¹⁾ грайся = бався. ²⁾ вузол = гудз; зати́глася вузлом = замоталась у гудз. ³⁾ примоститися = приміститися, присісти. ⁴⁾ біля їх = коло них. ⁵⁾ поруч = побіч, коло. ⁶⁾ навколішки = на коліна. ⁷⁾ без краю = без кінця.

вона проказала „Отче наш”, „Богородице Діво”. Більш вона не знає ні однієї молитви. Вона тепер, як помолиться, сама для себе помолиться.

Білолиций місяць тихо плив високим небом, розливаючи своє дрібне проміння. Плив і оглядав широкий світ, а оглядаючи, зазирнув у маленьку хатину, де мале дівчатко тихо шепотіло молитви, стоячи навколішках.

— Господи, візьми мою маму до себе з холодної ями, нехай їй у Тебе гарно буде!... І мені дай, Господи, щоб я робити навчилась, щоби замість мами стала¹⁾ братікові й сестричці...

Глянув місяць на дівчатко й зачудований у святому здивованню, немов зупинився на небі, обливаючи маленьку дівчину, що молилась серед хати, морем свого сріблястого проміння.

А вона все молилась, у місячному світлі стоячи, мов ясний, неземний дух чистої любови. А потім, положивши три поклони, встала, підійшла до брата й до сестри, вгорула їх ноги кожухом і сама лягла біля їх, накинувши на плечі свитину.

І довго стояв місяць зачудований, довго дививсь у вікно, ллючи небесний світ²⁾ у хату, аж поки якась хмарка не набігла і не сховала його.

В. Чайченко.

24. СЕСТРА-ЖАЛІБНИЦЯ.

Досить часто навідує в цих часах жильців Європи страшна недуга яку звуть азійською холерою тому, що заходить вона з Азії, з-над ріки Гангесу. Азійська холера пориває багато людських жертв; тому люди її дуже бояться й готовляться проти неї до завзятої боротьби. В тій боротьбі являються лицарі й герої, які нарівні з военними лицарями та героями заслуговують на подив і вдячність нащадків. Такими лицарями є лікарі та сестри-жалібниці, то є жіноцтво,

¹⁾ стати братові замість мами = заступити братові маму.

²⁾ світ = світло.

яке з незвичайною посвятою й нараженням власного життя несе поміч і розраду хворим, не надіючися на ніяку за те заплату. Один лікар справедливо каже про сестри-жалібниці, що вони є правдиві Христові сестри, справжні безсребренниці¹⁾).

Про одну таку праведну душу розказує лікар ось що:

— Як тільки появилася пошесть на Україні, утворили скрізь по повітах санітарні відділи, які складалися з лікаря, хірурга, помічниць та помічників під проводом лікаря. Ті відділи звалися летючками. Одною такою летючкою управляв саме той лікар, а між помічниками його була сестра-жалібниця; на ім'я їй було Ніна. Вона була панського роду, ще дуже молода, доволі освічена, а щира така, що її душа, серце, думки були, наче на долоні. Не знати, яка причина привела її в жалібниці, але, відай²⁾, була це потреба її чистого серця. Видно було з її цілого поведення, що всі її сили змагали до одного: працювати скрізь і все для других, а не для себе. У неї не було ні сліду жалю за чим-небудь минулим, ні нарікання, ні страху, ні сумовання, ні радощів, навіть надії на ліпше для себе; вона була зовсім вдоволена своїм життям, яке посвятила хворим та терплячим людям.

В боротьбі з недугою виявляла вона незвичайну ревність і ніжну без краю прихильність до хворих. Вона йшла до кожного, хоч би й незнатъ на яку заразливу слабкість хворого, і не цуралася при ньому ніякої роботи, всяку радозробила. В такі години ставала вона, наче несвоя, немов відроджувалася: маленьке й, буцім байдуже лице її горіло, счі займалися блеском, округ чола сяяв якийсь чарівний німб³⁾). Просто не людина вона тоді була, а наче видимий ангел, ангел життя, зісланий Господом боротися з ангелом смерті.

— Отже зразу був я, — оповідає лікар, — з моєю летючкою в селі Горовім. Як тільки ми там приїхали, за

¹⁾ безсребренниця і безсребренник = без срібла; той, що за свою працю не приймає заплати; безкорисний. ²⁾ відай = здається, може.
³⁾ німб = сяйво, світло, таке, як у святих довкола голови.

день-два оглянули село й сумежні¹⁾ хутори, я й кажу, що тут холери не буде й роботи для нас тут нема. Село велике, всі обставини добрі: стоїть на горі, на просторі; ґрунт пісковатий; вода з трьох криниць чиста, наче роса. Двори великі, чисті, садків чимало, вулиці широкі, без смітників; але головна річ от у чому: люди чепурні²⁾, охайні³⁾ і з достатками — в тому вся сила.

Просиділи ми там дванадцять днів, а не маючи що робити, рішили переїхати на інше місце. Аж ось прибігає післанець та привозить телеграму, щоби, як мога, швидше переїздити в Кисілівку, бо там страшна холера.

Кисілівка — це невелика кольонія. Бачив я по степовій Україні⁴⁾ всякі кольонії, бачив по світу всякі людські житла; але ж доки не побачив Кисілівки, доти нічого й подібного не міг би собі уявити! Отже в Кисілівці нема ні однісінького здатного до роботи чоловіка; самі тільки каліки, слабосилі діти, хлопці підлітки⁵⁾ та жіноцтво з дітьми.

А де ж робучі чоловіки?

Ба де: розлізлися по всій Україні, одні фірманять, другі крамарюють⁶⁾, треті торгують по великих містах, четверті ремісникують; а до Кисілівки навідуються вряди-годи⁷⁾ на свята, або просто на супочинок.

Які мешканці, такі їх житла. Хатки тісні, кривобокі, обідрані, стріхи пообвисали; шиби наполовину повибивані; подвіря нема, бо хати не то, що не пообгороджувані, а часто обхідчасті⁸⁾, мов самітній курінь⁹⁾ чабана¹⁰⁾ серед степу. Замість вулиць — самісінький смітник з одного кінця до другого. Всякого бруду й не сказати, яка сила.

З чималим трудом найшли ми в кінці села опущену хату, де вмерла щойно самітня вдова. От ми станули тут кватирою, перевівши попередю докладну дезинфекцію. Опісля обійшов я з Ніною всіх недужих. На все село найшли ми ледви двадцять хатин без хворих, а то в цілому селі розгостилися на

¹⁾ сумежний = сусідній. ²⁾ чепурний = гарний, жвавий. ³⁾ охайні = чисті. ⁴⁾ степова Україна = та часть України, в котрій нема лісів, а тільки широкі поля й сіножаті, порослі буйною травою. ⁵⁾ підліток = малий. ⁶⁾ крамарювати = торгувати. ⁷⁾ в ряди-годи = часами, від часу до часу. ⁸⁾ обхідчасті = до яких є доступ з усіх боків. ⁹⁾ курінь = хата. ¹⁰⁾ чабан = пастух.

добре всякі можливі заразливі недуги, а найбільше голодний тиф¹⁾).

— Ну, — кажу я до Ніни, — тут є до чого рук прикласти!

— Справді, — промовила вона, — над селом, здається, тільки й сама смерть вітає. Але будемо боротися. —

Цілу ніч після того Ніна не спала, а провела її на думання та молитві, чекаючи дня, щоби чим скорше забратися до діла. Другого дня, ще сонце спало, як я встав. Ніни вже не було, скоросвіт²⁾ поспішила до недужих.

Так працювали ми вже місяць і підратували нещасну Кисілівку. Оттоді то, а найбільше в першому тижні нашої праці пізнав я, яка то незвичайна людина, справжня свята душа — оця жалібниця. Де була найбільша небезпека, туди саме вона йшла — та ще як ішла! Ішла до хворих, як лицар на війну, тільки не боротися з людьми, розносячи смерть, але навпаки³⁾, боротися зі смертю, тим найлютішим ворогом людини, щоб не дати їй ні одного людського життя. Хто ж це годен розповісти, яка страшна гризота й розпука огортали Ніну, коли всі наші заходи показалися безсильні супроти смерті. Зате ж і не сказати, як вона раділа, коли хворий подужав!

Дивлячись на її працю, бувало, своїм очам не йму віри⁴⁾, як її організм знесе таку силу праці; де в неї снага⁵⁾ береться?! Я, було, обійду кілька хат з недужими й так ослабну, що як ляжу, так не можу й ногою двигнути! А вона хоч скільки працює коло хворого, а скінчить з ним, зараз до другого спішить. І по ній не видно було втоми. Хоч як було придивлятися їй, ні одною міною не покаже, що їй тяжко; бачиш, було, перед собою дивну-предивну людину, яка про нічого більше й не думає, як тільки про хворих та голодних кисілівських селян.

Але ж під кінець третього тижня її не можна було пізнати, так дуже знемоглася. Я почав її благати, щоби спочила.

— Уважайте — кажу — на себе, не тратьте марно свого життя! —

¹⁾ голодний тиф = черевний тиф, заразлива недуга кишок, яку дістають люди нераз з голоду. ²⁾ скоросвіт = як тільки розвиднілося.

³⁾ навпаки = противно. ⁴⁾ не йму віри = не вірю. ⁵⁾ снага = сила.

— Ні, — відповідає вона спокійно, — такою працею не тратиться життя. Як поїду звідсіль, тоді й спочину. —

Тимчасом прийшов приказ, щоби летючки розпустити та, обїхавши околицю, вертати до міста. Я так і зробив, а Ніна лишилася ще при кількох недужих, які досі не встали підвестися на ноги, а вже за моїм поворотом я мав жалібницю забрати з собою в місто.

Недовго тривала моя обїздка, а неспокій за самітно по-лишену жалібницю прискорив мій поворот у Кисілівку. Приїхавши, навідуюся до вїйта та питаю про сестру-жалібницю. Вїйт каже, що її вже другий день не бачив, але вона не відїхала, бо коней зі села не брала. Тоді я поїхав чим скоріш до хати, де була наша квартира. Хата була замкнена. Я думав, що Ніна по стільки трудах тепер відпочиває та, не хочачи її перебивати спокою, заглянув через вікно.

Як глянув, так і не стямився, — затремтів¹⁾ увесь, захитався, так на приспу і присів, наче мені хтось косою ноги підтяв. Мій товариш хірург²⁾ глянув на мене й догадався; зирнув і собі у вікно та прожогом³⁾ у двері. Я зібрав усі сили і пішов за ним.

Входимо в хату. — Ніна лежить мертва серед хати; знати було, що померла цієї ночі на холеру.

Не було що робити, поховали. Все село збіглося оплакувати добродійку, що всім спішила на поміч, а її самої нікому було ратувати, нікому було навіть води подати. Так самітною, без ніякої людської помочі, полягла велика тружениця!⁴⁾ Це була в Кисілівці остання жертва холери.

25. ЧУМА.

Чума⁶⁾ з лопатою ходила
Та гробовища рила, рила⁷⁾
Та трупом, трупом начиняла⁸⁾
І „Со святими” не співала.
Чи городом, чи селом
Мете собі, як помелом.

Весна. Садочки зацвіли,
Неначе полотном укриті,
Росою Божою умиті,
Білють. Весело землі:
Цвіте, красується квітами,
Садами, темними лугами;

¹⁾ затремтів = задрижав, затрявся. ²⁾ лікар - хірург = лікар-оператор. ³⁾ прожогом = зараз. ⁴⁾ тружениця = робітниця. ⁵⁾ чума = страшна азійська заразлива хвороба. ⁶⁾ гробовища рила = копала. ⁷⁾ трупом начиняла = наповняла.

А люди біднії в селі,
Неначе злякані ягнята,
Позамикалися в хатах
Та мруть... По вулицях воли
Ревуть голодні; на городі
Пасуться коні; не виходить
Ніхто загнать, нагодувать.
Неначе люди тії сплять.
Заснули, добре знать; засну-

[ли,

Святу неділеньку забули,
Бо дзвона вже давно не чуть;
Сумують комини без диму,
А за городами, за тином¹⁾
Могили чорнії ростуть.
Під хатами, поміж садами
Зашиті в шкіру і в смолі²⁾,
Гробокопателі³⁾ в селі
Волочать трупи ланцюхами
За царину...⁴⁾ і засипають
Без домовини. Дні минають...
Минають місяці... Село
Навік замовкло — оніміло
І кропивою поросло.

Гробокопателі ходили
Та й ті під хатами лягли.
Ніхто не вийшов вранці з ха-
[ти,
Щоб їх сердешніх поховати. —
Під хатами і погнили.

Мов оаза⁵⁾ в чистім полі,
Село зеленіє.
Ніхто в нього не заходить,
Тільки вітер віє
Та розносить жовте листя
По жовтому полю.
Довго воно зеленіло, —
Поки люди з поля
Пожарища⁶⁾ не пустили
Та не запалили
Села того зеленого.
Згоріло, зітліло,
Попіл вітром розмахало
І сліду не стало...
Оттаке то людям горе
Чума виробляла.

Т. Шевченко.

26. КОНИК-СТРИБУНЕЦЬ⁷⁾.

У степу, в траві пахучій,
Коник, вдатний молодець,
І веселий і співучий
І проворний стрибунець,
Чи в пшениченьку, чи
[в жито —
Досхочу розкошував

І цілісенькеє літо,
Не вгаваючи⁸⁾ співав.
Розгулявся на всі боки,
Все байдуже, все дарма...
Коли гульк, — аж в степ
[широкий
Суне злющая⁹⁾ зима.

¹⁾ за тином = за плотом. ²⁾ зашиті в шкіру і в смолі = в зсмо-
лених сорочках і в шкіряних фартухах, щоб забезпечитись від зарази.
³⁾ гробокопателі = гробарі. ⁴⁾ царина = поле. ⁵⁾ оаза = кугень
родючої землі серед пустині. ⁶⁾ пожарище = пожар (вогонь).
⁷⁾ коник-стрибунець = пільний коник; стрибати = скакати. ⁸⁾ не вга-
ваючи = не перестаючи. ⁹⁾ злюща = недобра.

Коник плаче, серце мліє, Кинувсь він до муравля: „Дядьку, он зима біліє, От тепер же згину я! Чуєш, в лісі ворон кряче, Вітри буйнії гудуть? Порятуй, порадь, земляче, Як це лихо перебудуть!” — „Опізнився, небораче,” Відказав земляк йому: „Хто любив життя ледаче ¹⁾), — Не переливки ²⁾ тому”.	„Як же в світі не радіти? Все кругом тебе цвіте,” — Каже коник — „Пташки, квіти, Любе літечко на те; Скочиш на траву шовкову, — Все співав би та співав...” На таку веселу мову Муравель йому сказав: — „Проспівав ти літо Боже, Вдача вже твоя така, А тепер танцюй, небоже, На морозі гопака! ³⁾ ” Л. Глібів.
---	--

27. О Л Е С Я.

Це було давно, ще тоді, як на Україну нападали турки й татари, а українські гетьмани ходили з козацтвом бити ворогів. Тоді на Волині було невеличке село. Довкруги села були ліси, а в селі жили прості люди-хлібороби. Як би не татари, то їм жити було б непогано. А часто й густо набігали татари. Вони грабили, палили й руйнували села; старих та малих убивали, а молодших брали в неволю і продавали рабами⁴⁾ на тяжкі роботи туркам.

І цій слобідці⁵⁾ довелось зазнати лиха, поки ще Бог боронив, тільки один раз. Вона сховалася в лісах і знайти її не було легко. Край слобідки стояла невеличка хата, коло неї пишавсь рясний⁶⁾ садок, а в садку гуділи бджоли. Там була пасіка. В тій хатці жив старий дід Данило. Колись він козакував⁷⁾, був у турецькій неволі, але визволивсь відтіля. Тепер він жив дома, пасічникував. Жінка його давно вмерла. Він прийняв до себе двоє сиріт: — дівчину Олеся і хлопця Михайлика. Олеся була вже величенька дівчина, років шіснадцять.

Дід був щасливий з дітьми, діти були щасливі з ним. Діти дуже любили, як дід балакав з ними; а розказував їм

¹⁾ ледаче = бездільне. ²⁾ не переливки = нема жарту. ³⁾ гопак = назва скочного танцю. ⁴⁾ раб = невільник. ⁵⁾ слобідка = мале село. ⁶⁾ рясний = густий. ⁷⁾ козакувати = ходити в козаки, служити при козацькому війську.

про Україну, про Січ, про гетьманів, про турецьку та татарську неволю. Бувало, сидить дід у пасіці, робить щонебудь коло улія, або там граблі, чи що. І Михайлик теж щось тут майструє і дівчина, Олеся, сидить з шиттям. Сонце сьє, пташки щебечуть, бджоли гудуть, а Михайлик:

— Розкажіть, дідусю, про турецьку неволю! —

А дідусь: — Та я вже розказував, ти ж чув. —

А Михайлик та Олеся: — Ще, ще, дідусю! Так гарно слухати! —

І дід починає оповідати, а діти слухають і очей не зведуть з нього. Олеся схилить чорняву головоньку на ручки, а Михайлик-стрибунець уже не стрибає, а теж сидить та слухає.

А дід розповідає, як він був у турецькій каторзі!

— Три роки був я в турецькій каторзі, прикований до місця. А каторга це корабель такий; там гребли ми веслами, женучи судину¹⁾. А зате наші голі плечі раз-у-раз списували²⁾ доглядачі нагаями та колючою таволгою³⁾.

— І кров текла? — скрикує Михайлик.

— Текла, — каже дід.

— Я б їх усіх побив тих татар та турків проклятих! — гукне хлопець, стискаючи кулаки. Олеся нічого не скаже, тільки все обличчя її зблідне. А дід далі:

— Покалічено мене тоді добре. Як визволили мене козаки, нездалий я вже був козакувати, тому вернувся додому. Тут я ваших батьків зазнав: і твого, Олесю, і твого, Михайлику. Були мені сусіди. Жили ми гарно та на лихо набігла татарва. Що тут казати? Відбивались ми люто та нічого не вдіяли. Село татари спалили, багато людей повбивали, багато в неволю забрали, а дехто вивтікав. Оці втікачі вернулись сюди потім тай знов тут побудувались. Мене вдарено чимсь важким по голові, — я і впав. Але я не вмер і вночі очунав⁴⁾. Дивлюсь, — місяць світить, видно. Тихо скрізь... Коли гляну круг себе, аж я на пожарині⁵⁾, а круг мене трупи... Прийшов ранок. Пішов я поміж трупами і знайшов тебе,

¹⁾ судина = судно, корабель; також начиння. ²⁾ списувати плечі = бити по плечах. ³⁾ таволга = рід колючої лози. ⁴⁾ очунав = прийшов до себе (до свідомости). ⁵⁾ пожарина = згарище.

Михайлику; ти лежав і плакав біля мертвої матері. Тут і твій батько був з розрубаною головою.

— Прокляті! Ой, прокляті!... — скрикнув Михайлик.

— І твої тут батько й мати були, Олесю, — мертві... А тебе я вже потім найшов у лісі: ти забігла якось туди. —

Змовкне дід. Олеся сидить, — не ворухнеться; в неї обличчя бліде, в очах палає вогонь. Дід гляне на неї та й похитає головою:

— Гай, гай, — каже — засмутив я тебе, моя ясочко¹⁾! Але що ж робити? Без лиха не проживемо. Не журіться, діточки! Ваші батьки полягли доброю смертю, рідного краю боронячи. Кожний чоловік повинен обороняти від усякого ворога свою рідну країну, не жаліючи свого життя.

Одного разу була неділя. Олеся з Михайликом лагодились іти в ліс по ягоди, а дід сказав:

— Глядіть, діточки, далі від багновища, а то лихо буде. — У лісі було болото-багновище; іноді, не знаючи, надійде на нього людина та й утоне. Дід боявся, щоб і з дітьми чого не було. Олеся каже: — Не бійтесь, дідусю; хиба ми не знаємо? — А Михайлик-стрибунець і собі тоненьким голосочком: — Авже ж знаємо! —

Побрали діти глечики²⁾ та й пішли. Дід довго дививсь їм у слід.

Михайлик каже: — Олесю, сестричко! Ходім аж на той бік³⁾ лісу. —

Лісу не можна було перейти, бо ж болото там було серед нього, а обходити далеко. Олеся каже:

— Але ж то далеко. —

— Нічого, — каже Михайлик, — там ягід так багато. Ходім!

— То й добре! — каже Олеся.

І вони пішли. Вони не ввійшли в ліс, а пішли краєм лісу. З одного боку був височезний, старий, темний ліс, а з другого боку простягався степ. Дівчина і хлопець йшли швидко. Вони вже верстов на п'ять відійшли від дому, коли це Михайлик скрикнув: — Глянь, Олесю, що це таке? —

¹⁾ ясочка = ясна зірка. ²⁾ глечик = горнятко. ³⁾ той бік лісу = значить другий бік лісу.

Олеся глянула. Серед степу їхали люди верхом. То були не наші люди. Острроверхі шапки маячили¹⁾ здалеку, а таких шапок наші не носять. Олеся багато чула дечого від діда; вона пізнала тих людей: це були татари.

Татари! Вони приїхали в Україну палити села, вбивати, або в неволю забирати людей. Ось-ось побачать вони їх і заберуть. Олеся вхопила Михайлика за руку й мовчки потягла в кущі.

— Що таке? — питався Михайлик.

— Цить! Татари! —

Михайлик так і занімів. Страх обняв його такий, що він і слова не міг вимовити. Олеся з-за кущів побачила, як татари їхали просто на ліс, як поводили²⁾ сюди й туди головами. Це вони шукають, де слобода. Ще хвилька часу й вони знайдуть її. Що тоді буде?... Село запалять, людей повбивають... І дідуся вбють... Боже мій! Треба бігти, треба сказати!... Але ж татари їдуть кінями: вони доїдуть швидше, ніж вона добіжить. Як би вони тут загаялись³⁾!... Та як же то зробити, як їй зробити?

Бідне серденько в Олесі мучилось, а татари підїздили все ближче та ближче... Уже видно погані обличчя. І Олеся видумала спосіб.

Вона вхопила Михайлика за плече: — Братіку, біжи лісом додому, скажи дідусеві, що їдуть татари! Чуєш?! —

І вона потрясла хлопця за плече. Він немов прокинувся з того і глянув на дівчину.

— Біжи, а то дідуся вбють. —

— А ти ж? — спитав хлопець.

Олеся штовхнула його, щоби біг, і каже:

— Я знаю сама, що зроблю, не бійсь! Нема часу балакати, — біжи! —

Хлопець не думав довго. Він кинувся у ліс і побіг з усієї сили, а Олеся зісталася сама. Вона постояла ще кілька хвилин, вийшла з-за куща й пішла попід лісом зовсім не в той бік, де була її слобода. Вона йшла так, мов не бачила татар; але татари її побачили. Вони кинулися до неї. Олеся скрикнула й побігла щосили далі. Та бігла вона не довго; за хвилину татари наздігнали⁴⁾ її, щось закричали, загукали, вхо-

¹⁾ маячили = миготіли.
розглядалися на всі боки.

²⁾ поводили сюди й туди головами =
³⁾ загаялись = затримались.

⁴⁾ наздігнали = дігнали.

пили. Їх було чоловік тридцять. Вони зупинились і почали між собою балакати, а далі один високий підійшов до дівчини. Він забалакав по-нашому, але так погано, що дівчина ледви зрозуміла, що він каже:

— Хороша дівчина! Хороша дівчина! Ми тобі нічого не зробимо, пустимо на волю, тільки ти нам покажи, де тут є слобода! —

Олеся каже: — За лісом. Оцей ліс перейти, то й слобода по тім боці. —

А татарин їй каже: — То ти нас проведи цим лісом, бо ми дороги не знаємо. —

Олеся каже: — Проведу! —

А татарин знов: — Та не одури, не втікай! А то бачиш оце? —

І він вийняв з піхви¹⁾ криву, ostrу шаблюку, лиснув нею перед очима дівчини. — Бачиш оце?! Голову зрубаю! —

Олеся каже: — Бачу! —

Олесі накинули на шию аркан²⁾. Високий татарин узяв той аркан у руки, пустив дівчину поперед свого коня й каже: — Веди! —

Олеся повела. Але вона йшла зовсім не в той бік, куди Михайлик побіг. Вона обійшла ще трохи ліс, тоді найшла стежку й пішла по ній. Татари їхали слідком за нею. Дедалі, ліс усе ставав густіший. Олеся вела ворогів просто в середину лісу, де було болото. Вона вела й думала: Чи добіг же Михайлик додому? Чи сказав же дідусеві? Ох, хоч би мені довше поводити бісурманів³⁾, поки він добіжить.

І вона йшла тихо, іноді звертала в бік, тоді знов назад верталась. Татари сердились, а високий кричав: — Що ти плутаєш⁴⁾? Веди гарно, а то ось! — І він показував рукою на шаблюку.

Дівчина казала: — А ось зараз ліс скінчиться, там слобода. —

І вона вела далі. Ліс зробився страшенно густий. Але ж Олеся добре його знала: вона так часто сюди ходила по гриби, по ягоди, то й знала, де багно. Олеся повела татар

¹⁾ піхва, або похва = сталева оправа, в яку вкладається шаблю.

²⁾ аркан = шнур з петлю. ³⁾ бісурман = магомеданин, згiрдлива назва татарів і турків; також поганець, недовірок. ⁴⁾ плутаєш = крутиш.

туди. За деревами болота не було видно. Вона вела їх аж до краю твердої землі й зупинилась. Навкруги було темно. І пуща така, що тільки той, хто добре знав ліс, міг відсіля вийти, не застрявши в болоті. Татари ж ліса не знали.

Високий татарин скрикнув: — Чого ж ти стала? Веди! —

Дівчина повернулася до ворогів. На блідому обличчі палали темні очі. Вона глянула ворогам у лице й тихо промовила: — Я далі не піду! —

Татарин підіхав аж до неї, показав їй нагай і вилаяв. Дівчина усміхнулася.

— Я не поведу вас далі, хоч би ви і вбили мене. Я вас, вороги, завела в цей ліс і ви не вилізете відсіля! —

Тієї ж хвили блиснув ніж у татарській руці і вдарив дівчину в груди. Як підрізана билина впала вона додолу. Її голівонька схилилась і чиста душа покинула тіло.

А Михайлик тимчасом добіг додому. Він розказав про татар. Люди покидали все і повтікали в ліс, а дід Данило думав, що він там і Олесю найде. День просиділи люди в лісі, відтак не стало їм їди, тому треба було вертатися. Другого дня післали парубка подивитись, що в селі діється. Парубок вернув і сказав, що в селі все ціле. Люди зрозуміли, що татари їх минули і вернулись додому. Але ж Олесі там не було. Дід Данило попрохав кількох чоловіків і всі, узброївшись, пішли гуртом¹⁾ шукати її в лісі. Михайлик привів їх до того місця, де покинув Олесю. Тут найшли татарські сліди і по тих слідах пройшли в лісову пущу. Довго йшли, аж поки побачили кілька татарських коней, які позастряли в болоті; татар не було. Мабуть²⁾, вони позлазили з коней та потопились у багнюці.

Дід Данило перший побачив Олесю. Вона лежала мертва, на шиї в неї був татарський аркан. Аж тепер зрозумів дід Данило і всі люди, що вона своєю смертю врятувала рідне село.

Зробили мари з гілок³⁾ і понесли дороге тіло додому.

Другого дня поховали Олесю. Подруги - дівчата несли домовину. В ній лежала Олеся убрана, як до вінця. На голові був вінок. Навкруги співали пташки, вгорі сяло сонце. А вона лежала тиха, супокійна; навіть здавалось, що на обличчі її сяла якась радість.

¹⁾ гуртом = громадою, разом. ²⁾ мабуть = знать. ³⁾ гілка = галузка.

Ридаючи проводили її до холодної ями, ридаючи засипали землею. Не сам дід Данило плакав: плакали всі, і старі й малі, чоловіки й жінки і подруги-дівчата. Але як кинули на могилку останню лопату землі, дід Данило підвів голову. Він уже більше не плакав і обличчя його було поважне. Він простяг руки над могилкою і сказав: — Кожний повинен боронити свого рідного краю, не жалючі життя. Дай, Боже, всякому такої смерті!

Б. Грінченко.

28. ПОДОРОЖНІЙ СЕРЕД СТЕПУ.

Це було в Петрівку: зелена по пояс трава вкривала степи, колисалась, стелилась і, як море, грала. Набіжить вітрець, покотиться хвилю, похилить, розібе її й вона заголубіє¹⁾, зажовтіє й зачервоніє квітками.

На синьому небі ні хмаринки. Сонце зверху обливає теплом і широким промінням, як золотим дощем, кропить кожен листочок, билинку, а з трави віддає свіжим, пахучим холодком. Дишеш, не надишешся, як буває в спасівські спеки, після довгої дороги не наситиш спраги, допавшись до холодної криниці. Здається, тільки видно небо й землю, а скільки ще навкруги тебе тієї Божої твари²⁾! Куди ні глянь, під кожним кущиком³⁾, листочком коники, комахня⁴⁾, як розмальовані метелики миготять з квітки на квітку; високо під ясным небом вються⁵⁾ вірли, хмарою літають дрохви, журавлі, хохітва⁶⁾, кібчики⁷⁾, неначе гвоздиком прибиті, на однім місці махають крильцями, виглядаючи добичі. Деколи зашумить, розвернеться трава й сайгак⁸⁾, злякавшись свого шелесту, летить, як на крилах, схиливши на хребет свої довгі роги. Кругом тебе все живе, дише, дзиркотить, висвистує, а далі не знаєш навіть, звідкіля являються озера, котять хвилю за хвилю і, як море, вкривають землю, тільки де-не-де виринають могили. За хвилю щезають наче яка мана, і знов зелена трава скрізь стелиться по степу. Весело глянути на ці степи запо-

¹⁾ заголубіє = стає голуба (синя). ²⁾ твар = сотворіння. ³⁾ кущик = корчик. ⁴⁾ комахня = комахи. ⁵⁾ вються = літають. ⁶⁾ хохітва = меча хихотка. ⁷⁾ кібчик = кобець, сокіл червоноокий. ⁸⁾ сайгак = сайга, рід степової кози.

розької України, все очі до себе приковують, а серце мліє, сумні думки летять у невідомий край, а за ними рветься дума, бо нема задля неї спочинку на землі, як нема людині захисту на широкому степу.

Жара починала меншати, сонце наближалось до землі, оточившись довгими паростями проміння, неначе підняло сто рук, щоб обняти степи на добраніч; вітерець з лісу по-вівав холодком і розносив квітчані пахощі. В свою чергу озвались вечірні пташки: підпідьомкали перепелі, деркотіли деркачі, висвистували вівчарики, кигикали і квилили, літаючи, чайки. Аж ось у траві неначе іскра блиснула, вдруге — і зникла; знов загорілась і виявився, неначе з землі виріс, на вороному коневі запорожець у червоному жупані й кабардинці¹⁾ набакир²⁾. Ремінний пояс врізався в його тонкий стан, за поясом стриміли пістолі, біля боку висіла шабля, за плечима мотався кріс³⁾.

Вечоріло. Широкі тіні простяглися й мережали степ; захід сонця занявся полум'ям і обливав ярким світлом верх гори з могилами. Запорожець кинув очима в долину, шукаючи, на якій би йому могилі заночувати. Дивиться, — на самій найвищій щось чорніє. Спершу здалось йому, що це яструб, а як став підходити, то побільшало, неначе орел; ще проїхав кілька гонів ближче-ближче, роздивився, аж то чоловік. Сидів нерухомо, як камяна баба⁴⁾, вкопана на могилі. — От і добре, — пробубонів запорожець, — післав мені Господь товариша.

29. ПРАВЕДНИЙ МАКСИМ.

Через год⁵⁾ ото й велика
Зима наступила;
До зеленої неділі
В байраках⁶⁾ біліли
Сніги білі, — тоді ж ото
І Очаків брали

Москалі. А Запоріжжа
Перше зруйнували.
Розбилося товариство.
Під Очаків
Пігнали Максима:
Там то його скалічено

¹⁾ кабарда = рід оленя; кабардинка = шапка з футра кабарди.
²⁾ набакир = на бік. ³⁾ кріс = рушниця. ⁴⁾ камяні баби = грубо отесані камяні пам'ятники з дуже давніх часів. ⁵⁾ через год = через рік. ⁶⁾ байрак = долина у степу, заросла деревами.

Та на Україну
Повернено з одставкою¹⁾.
Бачиш, праву ногу,
Чи там ліву, підстрілено...
Шкандибає на палиці
І гадки не має;
А в неділеньку святую
Мундур надіває
І медаль і хрест причепить...
Ото ж було, мов генерал,
Максим сановито²⁾
Прибереться у неділю
Та й пошкандибає
У храм Божий; на крилосі
Стане та й співає
З дяком таки, а то візьме
Та й ще прочитає
Апостола серед церкви...
Праведний буз
Максим отой, брате, —
Та трудящий, роботящий
Та тихий до того
Та ласкавий... Було тобі,
Що то ані кого
Не зачепить, ані ділом,
Ані яким словом.
„І талан³⁾ і безталання —
Все, — каже, — від Бога,
Вседержителя святого,
А більш ні від кого...”
Було, не спочине
Ніколи він, а в неділю,
Або в яке свято
Бере святий псалтир в руки
Та й іде читати
У садочок; у садочку,

Там у холодочку,
Його жінку поховали...
Ото ж у садочку
За упокій душі її
Псалтир прочитає,
Потім собі тихесенько,
Тихо заспіває:
„Со святими” та й заплаче,
А потім помяне
Покійницю тещу з сином
І веселий стане.
„Все від Бога”, — скаже собі:
„Треба вік дожити!”
От такий то муж праведний
Був він на цім світі.
А у будень⁴⁾, то він тобі
Не посидить в хаті;
Все нишпорить⁵⁾ по подвірю:
„Треба роботати,
А то лежа⁶⁾ в хаті
Ще опухнем”. Та взяв якось
Заступ⁷⁾ і лопату
Та й пішов собі у поле
Криницю копати.
„Нехай, — каже, — колись
Будуть воду пити [люди
Та за мою грішну душу
Господа молити!” —
Вийшов в поле геть від шляху,
У балку⁸⁾ спустився
Та й викопав при долині
Глибоку криницю
І виложив цимриною
І над шляхом в полі
Височезний хрест поставив.
Зі всього роздолля⁹⁾

¹⁾ одставка = звільнення зі служби. ²⁾ сановито = гідно, достойно. ³⁾ талан = щастя, доля. ⁴⁾ будень = будний (звичайний) день. ⁵⁾ нишпорить = ходить і шукає за чимсь. ⁶⁾ лежа = лежачи. ⁷⁾ заступ = мотика, сапа. ⁸⁾ балка = долина. ⁹⁾ роздолля = широка долина.

Широкого було видно.	Щоб з криниці заходили
Це, бачиш, для того,	Люди воду пити,
Щоб знать було, що криниця	Та за того, що викопав,
Є коло дороги,	Богу помолитись.

Т. Шевченко.

30. ПРО НАРОДНІ ПІСНІ Й КАЗКИ.

В давніх часах учені люди в Україні вживали в своїх творах староболгарської мови, якою були писані церковні книжки. Це були переважно особи духовного звання і їм здавалося, що народньою мовою, то є такою, якою говорить простий люд, навіть не годиться писати. Тому то нарід мало розумів їх творів і творив собі свою власну словесність.

З простого люду виходили народні співці, які, звичайно, навіть читати не вміли, і складали гарні пісні та співали їх перед зібраним народом при звуках бандури. Від них виучувалися другі й так переходили ті пісні з уст до уст, з покоління в покоління, як переховується зерно пшениці, мимо градусів і повеней з року на рік. Деякі з тих пісень перетривали аж до наших часів мимо воєн, пожарів, ворожих нападів та всяких інших нещасть, і ми не можемо налюбуватися їх красою та щирістю. Та й варта ж послухати отсих пісень!

Між народніми піснями визначаються перш усього думи. Це історичні пісні з козацьких часів. В них оповідається, як козаки на своїх чайках¹⁾ впливали з Січі, як плили по Чорному Морю, як боролися з бурею та воювали з татарами й турками. В них чуємо плач козаків-невольників, запроторених у глибокі в'язниці, або бачимо, як вони на турецькій галері, посеред пригод і небезпек, щасливо вертають на Україну. Одна з дум малює перед нами грізну картину втечі трьох братів з Азова. Словом, бурливе козацьке життя, таке багате у всякі пригоди та геройські подвиги, давало дуже багатий матеріял для співної поезії.

Ті думи співали народні співці-бандуристи в супроводі бандури. З упадком козаччини почався занепад дум

¹⁾ козацька чайка = човен.

і народ став забувати про козаків та їх подвиги; місце гарних і поважних дум заняли легкі, жовнірські пісні. І як би не вчені: Цертелєв, Максимович, Куліш, Костомарів та другі, що записали від бандуристів стільки дум, то ми нині може б навіть і не знали, що були такі гарні твори. Нині по Україні ходять не бандуристи, а лірники, та співають не про козацькі подвиги, а про жовніра, або про кріпацтво. І не срібнострунна бандура пригравала їм до співу, а голосна, скриплива ліра супроводжує їх голоси.

Одним з останніх бандуристів був Остап Вересай, який жив минулого століття в Полтавщині.

Б. Лепкий.

31. ПОБІГ¹⁾ ТРЬОХ БРАТІВ З АЗОВА²⁾.

(Народня дума).

Із города, із Азова не великії тумани вставали³⁾,
Три брати з тяжкої неволі втікали.
Два кінні, третій піший за ними підбігає,
На сире коріння, на біле каміння
Ніжки свої козацькії побиває, кровю сліди заливає,
До кінних братів добігає, словами промовляє:
„Станьте ви, браття, коней попасіте, мене підождіте,
З собою візьміте, до городів християнських підвезіте!”
То середущий йому словами промовляв:
— „Чи ще ж тобі не далася тяжкая неволя знати?...

Як будемо ми брата дожидати,
Буде нас погоня догоняти,
Буде нас стріляти, рубати,
Або в тяжкій роботі будемо пропадати!”

„Коли ж мене, браття, не хочете ждати”,

— Став менший промовляти, —

„То прошу вас, браття, на праву сторону звертайте,
Шаблі із піхв винімайте,
Тіло мое порубайте,
В чистім степу поховайте,

¹⁾ побіг = утеча. ²⁾ Азів = колишня турецька твердиня при устю ріки Дону. ³⁾ тумани вставали = піднімалася курява.

Звірю та птиці на поталу¹⁾ не дайте!”

То середущий тее зачував,

Словами промовляв:

— „Цього, брате, із роду ніде не чували,

Щоб рідною кровю шаблі обмивали,

Або острим списом опрощення²⁾ брали”.

„Коли ж не хочете, браття, мене рубати,

То прошу вас, браття, як будете до байраків³⁾ прибувати,

Тернові вітки й верби стинайте,

Мені признаку⁴⁾ покидайте!”

То вже двох козаків в байраки віжджає,

Середущий брат милосердя має,

Верховіття⁵⁾ у тернів стинає,

Меншому братові приміту⁶⁾ покидає.

А як стали на Муравський шлях виїжджати,

Нічим йому признак покидати:

Він червону китайку з-під жупана видирає,

По шляху розкидає,

Меншому братові приміти зіставляє.

То як став пішеходець виходити,

Став червону китайку находити,

У руки хватає, дрібними сльозами обливає,

„Не дурно, — промовляє, — червона китайка по шляху
Мабуть, моїх братів на світі немає!... [валяється,

Мабуть, за ними з города Азова, погоня вставала,

Мене в тернах на спочині⁷⁾ минала,

Братів моїх догоняла, стріляла, рубала!

Коли б мені Біг

Милосердний допоміг

Тіло козацьке находити,

В чистім степу хоронити!”

Іщо одно безвіддя⁸⁾, друге безхліб,а,

Трете буйний вітер в полі повіває,

Бідного козака з ніг звалляє...

„Ой, годі ж мені за кінними братами вганяти,

Час мені козацьким ногам пільгу⁹⁾ дати!”

¹⁾ потала = жир, добича. ²⁾ опрощення = прощання. ³⁾ байрак = заросла долина в степу. ⁴⁾ признака = знак. ⁵⁾ верховіття = верхшки дерев, горішні галузки. ⁶⁾ приміта = знак. ⁷⁾ спочин = супочинок. ⁸⁾ безвіддя, безхліб,а = недостача води й хліба. ⁹⁾ пільга = полегша.

То тее промовляв,
До Савур-могили прибував;
В той час сизі вірли налітали,
Пильно в очі козакові заглядали.
Козак тее забачає,
Словами промовляє:
„Вірли сизопері¹⁾),
Гості мої милі!
Прошу я вас, тоді налітати,
З лобу²⁾ очі мої видирати,
Як не буду я Божого світа видати...”
То тее промовляв,

За час, за годину милосердному Богу душу віддав.

Тоді вірли налітали, з лобу очі видирали;

Тоді ще й дрібна птиця налітала,

Коло жовтої кости тіло оббирала.

Вовки-сіроманці³⁾ набігали, тіло козацьке рвали,

По тернах, по балках жовту кість обгризали,

То ж вони козацькії похорони відправляли!

Де узялась сива зозуленька,

В головах сідала, жалібно кувала,

Як сестра брата, або мати сина оплакала.

Стали кінні брати до християнських городів доходжати,

Стала к їх серцям туга⁴⁾ налягати.

То середущий брат до старшого брата словами промовляє:

„Не дурно к нашим серцям велика туга налягає,

Мабуть, нашого брата живого на світі немає!

Як будемо, брате, до вітця й матері прибувати,

Як будуть вони нас питати, то що станемо казати?”

То старший брат тее зачуває,

До середущого словами промовляє:

— „Скажемо: не в одного пана в неволі бували,

Нічної доби з неволі втікали.

Його сонного будили, не збудили,

Там його в неволі і зостановили!” —

То середущий брат тее зачуває,

До старшого брата словами промовляє:

„Як не будемо вітцю й матері правди казати,

¹⁾ сизий = сивий; сизоперий = сиво-перий. ²⁾ лоб = чоло

³⁾ вовки-сіроманці = сірі вовки; так у народніх піснях і думках називають вовків. ⁴⁾ туга = жаль.

То буде нас вітцівська й материнська молитва карати'.
Тоді старші брати на Самарські поля виїжджають,
Над річкою Самаркою одпочивку¹⁾ собі мають,
Коней попасають.

В той час безбожнії бісурмени набігали
І тих двох братів порубали,
Козацьке тіло карбували²⁾,
В чистім полі розкидали,
Голови на шаблі здіймали, довго глумували!³⁾

32. ЗАСНУВАННЯ ХОЛМА.

Раз Данило був на ловах
І у лісі заблудив.
Довго він шукав дороги,
Довго в пущі він ходив.

Аж виходить на поляну:
Ні дороги, ні стежок.
На поляні горб високий,
Вкритий килимом квіток.

— „Ось де місце для твер-
[дині]!”

З уст зірвалися слова —
„Тричі голову розібе,
Доки візьме, татарва!

І твердиня тут повстане!”
Князь Данило порішив
І залізною рукою
Перший камінь положив.

І робота закипіла,
Ліс рубати почали.

Тут копають рів глибокий,
Там нагортують вали.

На горі будують замок,
Поруч — вежу з стовбурів;
Скільки плотників зійшлося,
Скільки зіхалось майстрів.

І повстало в лісі місто
На досаду татарви,
Забіліли мури, вежі,
Появилися церкви.

А навколо по долині
Скрізь розсипались хати.
Скрізь городи зеленіють
І пишаються сади.

Там, де звір ревів голодний
Серед лісу на шпилі
Биріс Холм і став на варті
Української землі.

О. Олесь.

¹⁾ одпочивка = відпочинок. ²⁾ карби = вирізані знаки; козацьке тіло карбували = краяли, вирізували паси. ³⁾ глумували = злюбно висмівали.

33. ЦЕРКВА СВ. НОРБЕРТА В КРАКОВІ.

Подорожній, що загостить до Кракова й оглядає пам'ятники старинного міста, бачить на горбі посеред міста краківський замок, де мешкає Генеральний Губернатор Німеччини.

На замку є й латинський катедральний храм. По правім боці від входових дверей є там каплиця. Не один гість, який приїздить зі східньої части краю, здивувався б, коли б побачив, що образи святих у тій каплиці дуже подібні до тих, які бачимо в іконостасах по наших церквах. Стіни каплиці покриті написами, зладженими кирилицею, отже письмом старих церковних книг східнього обряду, званого також грецьким, або славянським.

Цей обряд не є в Кракові ніщо нове. Досліди свідчать, що в IX. століттю Краків належав до держави велико-моравських князів. В тій державі проповідували св. Кирило й Методій Христову віру, заводячи славянський обряд, а тодішній Папа римський назначив св. Методія архієпископом і митрополитом цілої Велико-моравської держави. Отже мусіли заходити до Кракова ученики св. Методія, а може й він сам бував у тих сторонах. Про того апостола згадують, що він мав звязки з поганським князем, який сидів „в Висліх”.

Пізніше приходили не раз до Кракова священики східнього обряду з тими українськими князівнами, які віддавалися за польських королів і князів. Як же на королівському престолі засів Ягайло, то увесь час пановання його й наслідників жило в Кракові чимало литовських і руських вельможів грецького обряду, а вони дбали про те, щоби в їх домашніх каплицях правили Службу Божу священики в тім обряді, до якого привикли дома.

Після того засновано у Кракові українську парохію. Церква тої парохії стояла там, де нині стоїть костел св. Фльоріяна, при нинішній площі імені маляра Івана Матейка. Пізніше ту парохію знесено, а церковний будинок призначено на інші цілі. Заведено її знов аж по 1840. році, бо і справді велика була потреба засновання духовного осередку для вірних грецького обряду в цьому великому місті. Попередні спроби заснувати парохію за польського пановання, перед 1795. роком, не вдалися, бо поляки не раді

були бачити в Кракові українську церкву. Доперва австрійський уряд сповнив бажання українців.

В Кракові є чимало українців — урядовців, учителів, купців, що належать до грецького обряду. Тому правління постаралося заснувати в Кракові грецько-католицьку парохію. Священик її підлягає владі владики в Перемишлі.

Церква теперішньої нашої парохії в Кракові перебудована з давнього монастирського костела Норбертанок. Був це колись невеликий монастирець, що одним своїм крилом припирав до нинішньої Висляної вулиці, а фронтом звернений був до кріпосних окопів¹⁾. З часом місто розрослося, окопи знесено й на тому місці повстав по роках дуже гарний парк, одна з найбільших прикрас Кракова, т. зв. „Плянти”. „Плянти” притикають до церковного подвіря від півдня; від півночі й заходу притиснулися до церкви: монастирський дім, нинішнє мешкання пароха та мури хемічного заведення й сусідніх домів.

Сама церква невелика. Ще до кінця минулого століття опущена, піднялася з занедбання заходом свого пароха, який її відновив і прикрасив.

Нинішня церковця є одним з гарніших Божих домів у Кракові. Зовнішню часть полишено без зміни, тільки середину відновлено й прикрашено по вимогам грецького стилю. Плян віднови подав славний архітект Стриенський, а малярську частину виконано по вказівкам Матейка. Той славний маляр рисував навіть образи до іконостаса й начеркнув мотиви стінних прикрас.

До середини церкви ведуть з малого притвору²⁾ досить широкі двері. Світло паде крізь кілька візантійських, закрашених вікон та освічує гарний звід³⁾, просторий хор, а найбільше дуже гарний та цікаво поставлений іконостас. Нарізаний він у дереві, а збудований з твердого, потім виправленого відповідно матеріялу, робить вражіння, наче б був зроблений з білого, гарного алябаstrу.

За іконостасом стоїть престіл⁴⁾, а над ним зводи й образи Спасителя та Богоматері. По правім боці престола маленька, гарно вивінувана захристія.

¹⁾ кріпосні окопи = вал з ровом перед твердиною. ²⁾ притвір = наче передпокій у церкві. ³⁾ звід = копула, баня. ⁴⁾ престіл = вівтар.

Богослуження відбувається правильно й величаво. При церкві є добрий хор, зложений з краківських українців; у великі свята, напр. на Йордан, приходить до церкви велике число чужинців, щоб послухати гарного церковного співу та покріпити свої серця повагою нашого богослуження.

34. ЛІСОВИЙ ЦАР.

(Балляда).

Хто їде в негоду тим лісом густим?
То батько, спізнившись, і хлопець із ним;
Малого, обнявши, в руках він держить,
Його пригортає, його він пестить.

„Чом личко сховав ти, мій сину малий?”
— „Ой, тату! Чи бачиш? — Он, цар лісовий;
У довгій киреї¹⁾, в короні, — дивись!”
„То, синку, тумани²⁾ навкруг простяглись”.

— „Мій хлопчику любий! До мене сюди
На луги зелені там гратись іди;
В моєї матусі є пишні квітки,
Золотошиті³⁾ тобі сорочки”.

— „Ой, тату, він кличе на луги рясні
І золото, квіти дає він мені”.
„Нема там нічого, мій синочку, цить!
То вітер між листям сухим шелестить!”

— „До мене, мій хлопче! В дібровах густих
Побачиш вродливих⁴⁾ дочок ти моїх,
Вестимуть таночок і будуть співать,
Співаючи, будуть тебе колихать!”

— „Ой, тату мій, тату! Туди подивись,
В танку королівни за руки взялись”.
„О, ні! Усе тихо у темряві там,
То верби старії схилились гиллям”.

¹⁾ кирея = довгий, королівський плащ. ²⁾ туман = мрака
³⁾ золотошиті = вишивані золотом. ⁴⁾ вродливий — гарний на вроду.

— „Ой, тату! Вже близько, він нас дожене,
Він давить, він душить, він тягне мене!”
— „Мене, хлопче, вабить урода твоя,
Хоч хочеш, — не хочеш, візьму тебе я!”

Наляканий батько не їде, — летить,
А хлопець нудьгує¹⁾, а хлопець кричить.
Доїхав додому і дивиться він:
В руках неживий вже лежить його син.

З Гетого переклав Грінченко.

35. ПРОГУЛЬКА НА ЕТНУ²⁾.

Одного дня з полудня вибралися ми з міста Катанії³⁾ на вершок Етни. Середмістя Катанії чорне від величезного бруду й від непотинкованої ляви, з якої тут усе будується: хати, церкви та вуличні помости. За передмістям розстелилися гарні виноградники. Зелень чудово відбиває від темно-голубого чорнозему — та це не чорнозем наших подільських піль, а так само родючий намул, чи ліпше сказавши, пісок з ляви. Смоковничі⁴⁾, кактусові сади та виноградники міняються одні за другими.

Наш візок знімався все вгору. Як з одного боку Етна пищить своїми вибухами працю людської руки, так з другого боку дає плодоносний попіл. Тут усе залежне від Етни й навіть місто Катанія дістало своє ім'я від Етни: по-грецьки „ката Етна”, цебто „під Етною” — як пояснює провідник по Катанії.

Ми приїхали в село Нікольозі й вступили до гостинниці „Етна”. Тут взагалі все пишається й любується в високопарних титулах. Якийнебудь штукар⁵⁾, або вуличний музикант називається тут „професор”, ми всі чужинці, що даємо гроші, тут „ексцеленції”⁶⁾, чому ж би й та нужденна гостинниця не мала називатися „готелем”. Впрочім готельник, чоловік ввічливий⁷⁾, дав нам добрий підвечірок, постарався нам за

¹⁾ нудьгує = мучиться. ²⁾ Етна = назва вулканічної гори на Сицилії. ³⁾ Катанія = місто положене у стіп гори, Етни. ⁴⁾ смоковничі сади = фігові сади. ⁵⁾ штукар = комедіант, мантії. ⁶⁾ ексцеленція = титул найвищих державних урядовців, міністрів, тайних радників. ⁷⁾ ввічливий = чемний.

мули і стояв нам у всім на наші послуги; що все те було опісля солоно почислене в рахунку, — це друга річ. На те ж ми чужинці, щоби добре платили.

Із села Нікольозі рушило наше товариство на мулах шляхом до Монте Россі. Товариство складалось з нас чотирьох, двох провідників верхом та двох малих хлопців піхотинців, що підганяли наших лінивих мулів. Хоч вулиця була широка, то ніяким робом не можна було всилувати наших мулів, щоб ішли по два разом. Всі вони, — як і наші гуцульські коні, — тюпають слідом один за другим.

Монте Россі — це два вульканічні верхи, що повстали підчас великого вибуху в XVII. віці, коли то лява рознеслася величезним потоком і знищила цілу оселю Нікольозі, в значній частині місто Катанію, та оперлась аж у заливі Йонського моря. Тепер вони вже втихомирились, а людська рука почала вже брати їх у посідання, засаджуючи їх з долин та добираючися все у верх зеленіючими виноградниками.

Чим далше — із широкого шляху зробилась погана стежка, вкрита піском, що засипує нам очі та дух запирає, декуди завалена румовищем з камінної ляви. Сонце почало звертати на захід. В міру того, як ми здіймалися на верх, повітря ставало холодніше, а рослини змінювали свій вид. Замість смокв та виноградників, розстелились у стіп старих вульканів вишневі, каштанові, а там вище дубові сади.

Відпочивши в малій хатині в лісі та одягнувшись тепло, ми вибралися коло 8. години вечором в дальшу дорогу.

Ліс почав рідшати, дерева карловатіли. Згодом не стало ні ліса, ні хащовини, тільки де-не-де виднів при світлі місяця посеред чорно-бурої ляви малесенький островець слабосилої зелені. Але й це пропало, а ми мандрували далше серед тісних вертепів¹⁾ у тіні дебр і кратерів, що прибирали все дивоглядніші види. Повітря заповнилося сірчаним димом, вітер гнав нам пісок в очі й запирав віддих. Проти волі опанує людину якесь дивно жакливе почування страху.

Нараз обминули ми один верх. З вертепної темряви стали ми прямо перед кратером, що вибухав. Полум'я палахкотіло на сотки метрів угору, розжарена лява бризкала на всі боки, а густий та чорний дим знімався в повітрі та за-

¹⁾ вертеп = пропасть.

пирав нам віддих своєю сірчаною вонню. Деколи серед густо-чорного диму лиснула блискавиця, деколи плита ляви, величини в кілька сотнарів, викинена з глибини землі, запалала своїм жаревом у повітрі і з громом скотилася в пропасть. А в середині кратеру гриміло й ревіло, неначе б міліони підземних велитнів зводили там боротьбу на смерть та життя. Струя свіжої, червоної ляви тяглася й палахкотіла на кілька кілометрів у ярах та дебрах, серед старих, вигаслих вульканів і сягнула там далеко аж до людських осель, в яких ще то тут, то там, блимало світло по хатах.

Усіх, що стояли на верху та дивилися на те величаве явище природи, опанувало почування такої безсильности й немочі, яке може має червак, якого в одній хвилі може роздавати людська нога. Ми всі мовчали, як причаровані. Під нами земля гриміла і дрижала. Тоді то, в тій хвилині я зрозумів те, що я раз читав про землетрясання на Ісхії¹⁾: „Загальна неміч опанувала всіх, жінки посходили з ума, найсильніші мужчини потратили голови, всіх обняв страшенний ляк і розпука. Всі ходили, як божевільні, навіть тоді, коли землетрус уже устав; не їли, не пили, не спали, всі були, як зачумлені”. І справді, як тут не збожеволіти, коли те, що ми від дитинства привикли вважати найбільше тривким і найпевнішим, та підстава, по якій ступаємо, усувається вам з-під ніг? В що ж отже вірити? На що здаватися, на що уповати²⁾?

Луна із вибухаючих кратерів осявала верхи гори й ясніючи червоним заревом³⁾ у небесах, освічувала там у далекій долині пристань та місто Катанію.

Опісля знову потапали ми в темряві дебр. Чим вище ми знімалися на найстарший і найвищий шпиль етнійських гір Мончібелльо, тим дужче свистав вітер, тим студеніше ставало повітря. Я мусів завязати собі вуха хусткою, бо начили костеніти. Руки поховали ми в рукавиці в кишені, а звисивши віжки мулів на шию, здалися зовсім на опіку наших коників. Десь коло 10. години вночі залаяли на нас собаки.

— „Що це?” — питаю провідника. „То,” каже, „сторожа на добрах сусіднього князя”. „Чого ж вони стережуть

¹⁾ Ісхія = острів коло Італії. ²⁾ уповати = здаватися на когось, вірити. ³⁾ зарево = червона луна на небі.

посеред тої пустарі?” „Снігу”, — відказує провідник. Сніг це одинокє майно, яке осталося з давніх, величезних маєтків отого князика. Все він продав і промарнував, навіть земля, де лежить його сніг, уже до нього не належить. Лишився йому тільки цей незвичайний сервітут¹⁾! Зимою згортає він сніг у дебри та яруги, вкриває їх піском з ляви, а літом продає його до Катанії. По дорозі стрінули ми ті незвичайні каравани з мулів, які двигали сніг у бесагах²⁾ до міста.

Перед північчю станули ми в підніжжю гори Мончібелльо й загостили у схоронище, що його тут збудувало й удержує італійське товариство. З великою радістю зісли ми з мулів і розгостилися перед вогнищем, що палало в комині, при чаю і скромній вечері, яку ми привезли зі собою. За хвилю ми порозміщувалися по дуже марненьких постелях, щоби розтягнути здеревілі кости. Та недовге було наше спання. Одне, що було зимно, а подруге, наш провідник рівно в третій годині рано постягав нас із постелі. Треба було рушати пішки, щоби з верху гори стрінути схід сонця.

Потемки, дзвонячи від зимна зубами, рушили ми вперед. Ліхтарня нашого провідника блимала й миготіла, як очеретяне світло, а ми всі ступали за ним, один за одним, грузнули по кістки в попелі та шпотались на румовищах ляви. Сильно кована альпейська палиця ставала нам у добрій пригоді, бо доводилось нам зніматися стрімкою стежкою й задихуватися від втоми та сірчаної пари. За півтора години ходу станули ми на верху Мончібелльо, на висоті 3320 метрів понад рівень моря. Рання зоря віщувала нам схід сонця. Ми сіли на обводі кратеру³⁾ та чекали. Старий дід сопів та ревів, викидуючи зі свого нутра дим і сірчану пару. Але тепер уже ніхто його не боїться. Він уже пережився і ставши немічним дідом, сопе тільки та воркотить, згадуючи давню свою силу й велич. Історія не памятає вибуху головного кратеру. Вибухають тільки побічні кратери, які, неначе діти й унуки, обсіли головний кратер.

Нічна мряка, що залягала сицилійські долини, розвіялась, а з глибини моря виринуло сонце в своїй величі.

¹⁾ сервітут = право користуватися чужою власністю, прим. збирати дрова в панському лісі; тут: право продавати сніг, що лежить на ґрунті власника. ²⁾ бесаги = мішки. ³⁾ кратер = гирло вулькану.

Перед нами простягнувся величезний простір, а на ньому виднілись: Сицилія, береги Італії, а там на полудні, в далекій далині, ледве маячів великий континент¹⁾ світу, Африка. З верху Етни слідили ми всі споконвічні русла ляви, що розвивалися віками, нищили оселі й плоди людського труду.

Після того знову сім годин на мулі. Вдень, при світлі сонця, шлях не видавався нам такий страшний і поганий. Навіть ті вогняні кратери не викликували того вражіння, як попередньої ночі. Коли ми опісля зблизилися до свіжого русла ляви, яка сунулася серед каштанових садів, і побачили людей, як вони впоблизу працювали сокирами й лопатами, щоби ратувати своє загрожене добро, то й палаюча лява не видалась мені такою страшною. Я вийняв сигаро і присиливши на довгій палиці, запалив собі його від горючого полум'я, яке тільки-що вийшло з нутра землі. Палицею вигорнув я собі також застиглий кусень ляви, щоби як пам'ятку взяти його в батьківщину.

Я. Окуневський.

36. ЗАХІД СОНЦЯ.

У синє море сонце вже потало²⁾
І всюди мирно, всюди тихо стало;
Лиш з дому Марка³⁾ дзвони в складних струнах
Пустили гомін срібний по лягунах⁴⁾
І так сердечно до молитви просять,
Пречистій Діві „Радуйся” сказати⁵⁾. —
Пішла і рибка під каміння спати.
І тихо стало. —

Повище моря краю
Почав ось місяць в туманах блукати,
А недалеко в кипарисовім⁶⁾ гаю
Десь соловії стали щебетати
І так то щиро, щиро заводили,

¹⁾ континент = суша, суходіл. ²⁾ потало = потонуло, запалося.
³⁾ дім Марка = церква св. Марка в італійському місті Венеції.
⁴⁾ лягуни = багністі морські заливи. ⁵⁾ сказати = відмовити (молитву).
⁶⁾ кипарис = вічно зелене дерево, що росте в південних краях.

Як сиротятко, що не має роду. —
Хто знає, відки бідні заблудили
До цього краю на солону воду. —
Умовкли, бачу, вже їх не чувати.
По домах стало світло погасати.
В лягунах тихо...

Юрій Федькович.

37. ЛЕМКІВСЬКА КУЛЬТУРА.

Як всі українські племена, мають також і лемки своєрідну, ними створену, культуру. Що ж таке культура? Все те, що людина своєю душею, своїм умом може створити. Коли людина зробить собі граблі, мотику, сокиру, або потрапить видумати щось труднішого (напр. якусь машину, напише книжку), те все зоветься культурою. Коли ми цими видуманими речами послугуємося, їх уживаємо, це знову називається цивілізацією.

Лемківські будівничі ніде не кінчили інженерських шкіл, а проте будували й будують з дерева прекрасні церкви в окремім лемківськім стилі, який полягає на тому, що висока дзвінниця є прибудована до західньої сторони церкви і з нею разом тримається. Ті самі з Божої ласки будівничі будують гарні школи, доми, тартаки і т. ін.

На цвинтарях, при дорогах стрінете гарно з каменя витесані трираменні хрести. Витісує їх артистично жилиста рука лемка - самоука.

В деяких селах на Лемківщині виточують з дерева різні токарські вироби, як: пуделочка, палички, забавки і т. ін.

Лише в деяких селах затримався ще гарний, наш питомиий стрій, головно у жіноцтва. Хлопачі гуньки, вишивані сорочки й жіночі горсети, чіпки, запаски.

Мають теж лемки свої вишивки. Лемківське жіноцтво з муравлиною терпеливістю вишиває на чіпках прекрасні взори, які можуть стати побіч гуцульських.

Під Великдень лемківські дівчата пишуть гарні писанки.

Лемки люблять дуже спів, вони мають старі, гарні пісні, в яких пробивається любов, туга за чимось вищим, сила, зависть... — все те, чим нарід живе.

Є й лемківські письменники, лемківська література. Професор Іван Филипчак, лемко з Лішні (пов. Сянік), написав

кілька історичних повістей (Княгиня Романова, За Сян, Дмитро Детько, й ін.). Єронім Анонім (о. Володимир Хил'як) написав повість „Шибеничний верх” та багато оповідань з лемківського життя. В Америці є кілька досить талановитих письменників та поетів. Молодо померлий визначний поет Богдан Ігор Антонич, який походив теж із Лемківщини, оспівував її в своїх віршах. Коли б не передчасна смерть, він став би великим співцем Лемківщини.

За І. Лемківською Читанкою.

38. ВЕСНЯНКА.

Дивувалась зима,
Чом це тають сніги,
Чом леди присли всі
На широкий ріці?

Дивувалась зима,
Чом так слабне вона,
Де той легіт бересь,
Що теплом прони́ма?

Дивувалась зима,
Як це скріпла земля
Наливаєсь теплом,
Оживає щодня?

Дивувалась зима,
Як посміли над сніг

Проклюнутись квітки
Запахущі, дрібні?

І дунула на них
Вітром з уст ледяних.
І пластом почала
Сніг метати на них.

Похилились квітки,
Посумніли, замклись;
Шуря - буря пройшла, —
Вони знов піднялись.

І найдужче над тим
Дивувалась зима,
Що на квіт той дрібний
В неї сили нема.

Іван Франко.

39. ПІСНЯ ПРО ПОХІД ІГОРЯ.

Староукраїнська поема з XII. століття.

(Зміст).

Староукраїнські письменники, особи духовного звання, писали свої твори церковно-слов'янською мовою. Живої народньої мови вживали тільки народні співці, що звичайно не вміли ані читати, ані писати. Вони то складали пісні про сучасні події¹⁾ й ті пісні звуться б и л и н а м и.

¹⁾ сучасна подія = теперішня подія; тут подія, що діялася в тім часі, про який у книжці є мова.

Народні співці добирали до своїх пісень мельодії й відспівували їх при супроводі музичних інструментів. Та крім народніх співців були також співці, які жили по княжих дворах та співали про побіди й подвиги¹⁾ князів. Це були письменні люди, що належали до княжої дружини²⁾ й були свідками діл князів.

Один з таких княжих співців звався Боян і оспівував подвиги Володимира Великого. Його пісні є нам неznані. Імя другого княжого співця, що жив у XII. столітті, нам також невідоме, але знаємо його твір. Має він назву: „Слово о полку Ігоревім”, що значить пісня про воєнний похід князя Ігоря. В ньому описаний нещасний похід Ігоря, князя Новгороду Сіверського, проти поганців-половців, які своїми нападами пустошили українську землю. Ті половці жили над рікою Доном.

Ігор злучився зі своїм братом, князем Всеволодом, зі своїм братанком і сином, та виправився в половецьку землю на весну 1185. р., щоби покарати половців і набрати в них добичі. Той похід оспівує поет оцими словами:

— Іде Ігор на коні зі своїми дружинниками, аж тут нараз затьмилося сонце й ціле його військо покрилося тьмою. Дехто радив князеві вернутися. Але він не зважав на той зловіщий³⁾ знак.

— „Краще нехай нас порубають на кусні, ніж мають піймати. Я хочу мій спис проломити кінець⁴⁾ половецької землі, я хочу свою голову положити, або шоломом⁵⁾ напиться води з ріки Дону!” — так заохочував своє затривожене військо князь Ігор. Але й бо ще інші зловіщі знаки непокоять дружинників: ось темна ніч застогнала грізно і пробудила сплячі птиці, звірі засвистали, а Див, бог тьми, закричав по верхах дерев. Усі ті знаки віщували дружинникам нещастя. — І так справді сталося.

В п'ятницю рано побідили поганих половців, а вже другого дня бачать вони знов погані зловіщі знаки: з моря йдуть чорні хмари, а в них дрижать-блискають сині бли-

¹⁾ подвиг = довершена праця, воєнна перемога, відбуті воєнні походи, виграна битва. ²⁾ княжа дружина = княже товариство в бою. ³⁾ зловіщий = недобрий, що віщує зло. ⁴⁾ кінець землі = на границі землі. ⁵⁾ шолом, або шолом = сталевий шолом, яку вибирає жовнір, ідучи до бою.

скавиці. Вітри віють від моря стрілами на Ігореві полки, земля стугонить¹⁾, ріки мутно течуть, порохи поля покривають, військові знамена - хоругви гомонять. Зі всіх сторін виступають половці, як рої пчіл, але князь Всеволод, брат Ігоря, бореться з ними хоробро.

І тоді то чорна земля була засіяна кістьми, а полита кровю... Билися день, билися другий, а третього дня коло полудня впали Ігореві хоругви й там на березі бистрої ріки Каяли, де той кривавий бій відбувався, розсталися оба брати, Ігор та Всеволод; кожний з них попав в іншу неволю. І природі стало жаль українських лицарів:

„Вяне трава з жалю, а дерево з туги до землі похилилось”. Плачуть матері за своїми хоробрими синами. Навіть стіни городів²⁾ знемогли³⁾ від смутку, а туга обгорнула Київ.

В тій сумній хвилі взиває поет українських князів, щоби пімстили на половцях неславу Ігоря і Всеволода, які попали в поганську неволю. Але ніхто з князів не поспішає їм на поміч. А тимчасом половці воюють українську землю.

Вони обсадили Ігореве місто Путивль, де на городських мурах дармо плаче-ридає Ярославна, жінка Ігоря, з туги і смутку за своїм князем. Вона рада би полетіти зозулькою до Дунаю, замочити м'який, бобровий рукав у воді й обтерти ним рани на Ігоревім тілі. Просить вітра, щоби приніс мужа на судні⁴⁾ до неї... Тимчасом Ігор утік щасливо з неволі. Ціла українська земля зраділа тою веселою новиною: ріка, Донець, розмовляє з князем і стелить йому зелену траву на своїх срібних берегах та одягає його теплими мраками під тінню зеленого дерева. Дармо женуть за князем два половецькі хани⁵⁾.

Сонце світить ясно на небі, а князь, Ігор, вже в українській землі. Дівчата радісно співають; їх голоси вються, долітають до міста, Києва. Ігор вернув щасливо до Києва, щоби там подякувати Божій Матері за виратування з половецької неволі.

¹⁾ земля стугонить = земля дуднить. ²⁾ стіни городів = мурі міст; в давніх часах були міста обгороджені високими мурами. ³⁾ знемогли = ослабнути. ⁴⁾ судно = човен. ⁵⁾ хан = титул монгольських володарів.

На тім кінчиться „Слово о полку Ігоревім”. Шкода велика, що не знаємо, хто його написав. Можемо тільки догадуватися, що то мусів бути якийсь княжий дружинник, що був сам у поході Ігоря і все бачив власними очима.

„Слово” написане староукраїнською, тоді живою мовою; його легко й тепер зрозуміти. Воно виглядає так, як народня пісня. Автор „Слова” добре знає історію свого народу і його давню поганську віру, бо дуже часто наводить імена давніх поганських богів. — Хоч ця поема така гарна, одначе довгі часи ніхто про неї не знав. Щойно при кінці XVIII. століття відкрив її російський учений, граф Мусін-Пушкин. В однім монастирі, в російськім місті, Ярославі, було в одній книжечці вісім творів, зшитих разом. Одним з тих творів було „Слово о полку Ігоревім”. Учений граф відчитав його й зараз пізнав, що це прекрасний твір; він оголосив його друком і тепер ми можемо його читати. Хто не вміє по староукраїнськи, може читати „Слово” перекладене на теперішню нашу мову й такі два зразки перекладів віршами подаємо нижче.

О. Макарушка.

40. Битва на Каялі.

Ой, із ранку до вечора
З вечора до ранку,
То не хмари громовії
Гримлять без устанку;
Гримлять шаблі об шоломи;
Летять, свистять стріли
Та тріщать булатні¹⁾ копя
В далекій чужині,
У тій дикій, половецькій,
Безлюдній пустині.
Чорна рілля копитами
Була ізорана,
А засіяна кістками,
Кровю поливана!
Уродила ж вона Руси
Тугу й горювання.
Що шумить там, що звенить
[там

Рано на свитанню?
То князь Ігор полем скаче,
Полки завертає,
Бо за братом, Всеволодом,
Серце завмирає.
Бились день і другий бились,
На третій в неділю
Впали Ігореві стяги²⁾
В обідню годину.
Там на березі кривавім
Бистрої Каяли,
Розлучилися два браття
І в неволі стали
І кривавого вина там
Уже не достало.
Там то руськії дружини
Весілля кінчили

¹⁾ булатний = сталевий. ²⁾ стяг = хоругва.

І сватів своїх впоїли
І самі спочили...
Ой, лягли за руську землю
Вони головами.
Жалкуючи¹⁾, в чистім полі
Трава повалилась
І дерево аж на землю
З туги похилилось.

Пересп. М. Максимович.

41. Плач Ярославни.

Ой, то не сива зозуленька закувала,
Не дрібні пташки защебетали, —
То Ярославна рано досхід сонця, слізно ридала²⁾,
Словами промовляла:
„Ой, полечу, — каже, — я зозулею
Та помчуся³⁾ по синім Дунаю,
Сяду-впаду край річки, Каяли,
Змочу свої боброві рукави
Та обітру князеві криваві
На хоробрім його тілі рани!”
Ой, у Путивлі на мурові зрана,
Ще й яснее сонце не вставало, —
Як Ярославна гірко плакала-ридала,
Словами промовляла:
„Вітре, — каже, — буйнее вітрило!
Чи то тобі мої сльози милі?
Нащо ж вієш, вієш-завіваєш,
Нащо ж ханові стріли хапаєш,
В військо мого князя пускаєш?
Чи тобі є мало простору
Віятися попід небосклоном,
Сині хвилі в морі піднимати,

¹⁾ жалкувати = жалувати. ²⁾ ридати = голосно плакати.

³⁾ помчатися = побігти скоро, поспішити.

Кораблі на хвилях колисати?
Нащо ж мою радість розвіваєш, —
На шовковій траві розстилаєш?”
Ой, у Путивлі на мурові зрана,
Ще й яснее сонце не вставало, —
Як Ярославна гірко плакала-ридала,
Словами промовляла:
„Ой, ти, Дніпре, — каже, Славуте,
Чому ж мені не принесеш, синій,
Князя мого, єдину дружину,
Щоб я йому досхід сонця рано
Своїх гірких сліз не посидала?”
Ой, у Путивлі на мурові зрана,
Ще й яснее сонце не вставало, —
Як Ярославна гірко плакала-ридала,
Словами промовляла:
„Ясне, — каже, — трияснее¹⁾ сонце!
Любо сяєш з свого ти віконця,
Добрим людям тепло розливаєш,
Нащо ж мене слізми обливаєш?
Нащо своє горяче проміння
Розсипаєш на княжу дружину
На безвіддю²⁾ — і спрагою томиш?
Іх луки — спекою згинаєш,
А сагайдаки — тугою замикаєш?”

Пересп. П. Мирний.

42. СМЕРТЬ ОТАМАНОВА.

На ліжку твердому — на голій землі,
Вгорнувшись в козацьку керею,
Лежав, головою на простім сидлі,
Отаман козацький і ждав, щоб прийшли
Хвилини розлуки з землею.
І подруга вірна край його була —
З життям при їй лекша розлука —

¹⁾ трияснее сонце = дуже ясне сонце.
нема води.

²⁾ безвіддя = місце, де

Багато походів вона відбула,
Багато голів з пліч могутніх стяла —
Важенна козацька шабляка.
Не раз же він плавав під турка в чайках.
Не раз і з ляхами стинався,
Не раз, по широких гулявши степах,
Щербив на татарських її головах
І часом з волохом рубався.
Багато за волю він крови пролив,
За Січ і за рідну Вкраїну:
На дужому тілі він ран не лічив,
Живий повертався із лютих боїв,
Хоч бивсь завжди до загину.
І от же: не в чесних вояцьких боях,
Де крови без міри лилося,
Не в лядських лукавих зрадливих руках,
Не в герці з татарами в чистих степах
Вмірати йому довелося.
Він сам умірає в цьому куріні,
Лежачою смертю вмірає...
Навкруг тільки стіни похмурі й сумні,
Та джура, ховаючи сльози дрібні,
На його сумний поглядає.
І тяжко старому. І джуру тоді
Він кличе до себе рукою
І каже він: „Джуро мій вірний, піди,
До мене ти хлопців моїх приведи, —
Прощатся хай прийдуть зо мною.”
І стало козацтво круг його смутне,
І ждуть всі останньої мови...
„Спасибіг вам, діти!” — він каже — „мене
Зла доля в далеку дорогу жене, —
Бувайте ви, діти, здорові!
„Але умірати в цьому куріні
І лежнем лежати — несила;
Степ скрізь оживає тепер по весні,
Лунають ячання і дзвонять пісні, —
Мене ж тут недоля побила.
„Вволіть мою волю в останній цей час:
Мене на коня посадіте...
Хай, поки ще світ мені божий не згас,

Вступлю я в стремена і гляну ще раз

На батька на степ, мої діти!..."

І загад останній почувши сумний,

Козацтво коня вже сідлає,

І батька старого садовлять вони,

І тихо рушають у степ у рясний,

І тихо кінь вірний ступає.

І їдуть всі мовчки. Степи навкруги,

Як море безкрає, хвилюють,

І здалека ледві маячать дуги,

І мріють Дніпрові круті береги,

Могили високі сумують.

І їдуть всі далі... Кивають рясні

Квітки головками своїми;

В високій ширяє орел далині,

І птаство щебече безжурні пісні,

І чайка кигиче над їми.

І їдуть все далі... В траві промайнуть

Сайгак, чи коза швидконогі

І зникнуть безслідно... І ось уже чуть,

Як виють і плещуть, і бють, і ревуть

Дніпрові далекі пороги.

І далі ізнову... Смутні козаки

Ні слова іще не сказали;

Отаман мовчить, похилився до луки,

Стиснувши свій повід, не рушить руки

І їде все далі та далі.

І тихо спитався з козацтва один:

„Чи, батьку, не час нам додому?”

Але не відмовив нічого їм він,

І знову всі їдуть ще кілька хвилин,

Він знову нічого нікому.

І коней тоді зупинили вони;

Отаманів кінь зупинився,

Отаман відразу схитнувся на коні:

Заснувши в останнім довічньому сні,

На руки їм мертвий схилився.

Г

Б. Грінченко.

43. ДО КРАЩОГО ЗАВТРА.

В Німеччині, в країні Саксонії лежить велике торговельне місто Ляйпціг, в якому мешкає поверх сімсот тисяч людей. Це місто віддалене 150 кілометрів від столиці Німеччини Берліна.

Ляйпціг — це велике місто з багатьома фабриками й крамницями. Там друкують безліч книжок; Липськ став осередком друкарського промислу.

Але ще більшої слави добув Липськ у світі своїми „торгами.” Це властиво не торги, бо виставки мають лише завдання показати покупцеві, що він може купити з такої й такої фабрики, чи крамниці.

Виставки відбуваються двічі в рік, в березні й серпні. Коли тільки відчинять таку виставку, з цілого світа зіздяться купці, промисловці, посередники, вчені - винахідники, ще й цікаві туристи - подорожники, що хочуть оглянути місто Ляйпціг, подивитися на найновіші здобутки техніки й стрінути в 160 - тисячній товпі приїжджих своїх знайомих.

Так виросла ляйпцігська виставка на найславнішу в світі. Вісім тисячів усіляких фірм з Німеччини та закордону виставляють свої витвори на цьому головному торзі світа.

Сама виставка дає повний образ того, що витворюють людські руки чи машина в найважливіших краях світа. Там можна все побачити: від споживчих продуктів до машин, від мил до книжок, від речей щоденного вжитку до прекрасних авт і мотоциклів, від убрань, килимів і диванів до найрізномордніших великих і малих машин, електричних апаратів, телефонів. Усе, чим людина користується, виставили там по великих залах. А люди ходять гуртками чи одинцем, голосно гаморячи й поглядають на ті дива, говорять з представниками фабрик, забирають зі собою всякого змісту друковані листки й книжечки, де описано докладніше прикмети товару й його ціни та відміни.

Виставка поділена на відділи. Машини для рільників окремо, авта окремо, одяги окремо... А вже велика технічна виставка зовсім відділена; вона творить окреме невелике місто. Там повно машин і їх частин, знарядів, взірців матеріалів до обрібки й усякого іншого, на чому тільки такий, що працює в промислі, визнається.

Є теж на виставці сирівці й півфабрикати. Сирівці це вугілля, руди металів (заліза, олова і ін.), сіль, далі витвори, які постачає рільник (ріпак, картопля, ячмінь) для фабричного вжитку. Півфабрикати повстають зі сирівців, коли їх трохи оброблять, підготують до витвору готового „фабрикату”. Так, наприклад, залізна руда — сирівець; в величезних печах у формі грушок її витоплюють на залізо. А фабрикат повстане, коли у фабриці вироблять з нього хитру машину, чи коли коваль викує підкову. Тоді залізо починає служити людям.

Сирівці важні, бо без них фабрика задержується в праці. Тому й фабрики висилають своїх представників у Ляйпціг, щоби вони старалися закупити матеріял для перерібки якнайкращої сорти (вартости), в якнайбільшій скількості й якнайдешевше.

Місто Ляйпціг підчас виставки могутнє світове місто. Палати виставки тягнуться одна за другою обабіч вулиць і площ. Покупці бігають то сюди, то туди: вони випробовують, порівнюють, торгують і купують.

А коли їх біганина діждалася висліду, тоді вони, задоволені своїми вражіннями й успіхами йдуть у гарні, чисті ресторани, каварні, щоб попоїсти та покріпитися, а далі в кіна, театри величезного міста, або просто на прохід по вулицях.

Коли смеркло, тисячі світел заблищали по вулицях міста. Люди відпочивають, або йдуть за ділом. Гамір і натовп. Всі тішаться, що побачили щось нового, що людське знання посунуло знову їх на краще. Вони радіють, що їх держава така могутня, що стільки має голів, які працюють для спільного добра.

Бо ж усі мають із виставки користі: продавець, бо своїми стараннями притягає покупців, покупець — бо бачить, що за останній рік витворено й які витвори найкращі, держава — бо збирає на виставці все, що найкраще і змушує відсталих фабрикантів і купців, що мало стараються дбати про якість товару, до совіснішої праці. Має й користь місто, що заробляє чесно на цих сотках тисячей людей, які зіхалися до нього.

Кожний нарід, кожна держава повинні так дбати про свій промисл і торгівлю, які її поведуть за це у краще, здобувши їй значіння в світі.

44. ВЕЧІРНЯ ПІСНЯ.

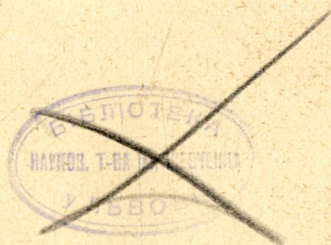
Тихесенький вечір
На землю спадає,
І сонце сідає
В темнесенький гай.
Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Світи ще годину,
Бо рано ще спати,¹⁾
Милуй нас, як мати,
Теплом обгортай.
Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Без тебе так страшно
І темно надворі
Хоч місяць і зорі
Освітять наш край.
Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Не слухає сонце,
За гору сідає
І нам посилає
На всю ніч: прощай!
Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

В. Самійленко.

¹⁾ рано ще спати = за вчасно ще йти спати.

2,46 (1986)

бл 5818

УКРАЇНЬСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ VI КЛАСИ ВСЕЛЮДНИХ ШКІЛ

КРАКІВ

1940

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО